

รายจ่ายพระราชทรัพย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

จากการศึกษาถึงแหล่งที่มาของรายได้ในบทที่ 2 จะพบว่าแหล่งรายได้ที่เป็นทั้งเงินตราและสิ่งของจะถูกนำส่งเข้ามาสู่ท้องพระคลัง¹ และแหล่งรายได้ทั้งหมดนี้ถือว่าเป็น "พระราชทรัพย์ของพระเจ้าแผ่นดินแล้วแต่จะทรงใช้ในพระราชกิจส่วนพระองค์หรือราชการแผ่นดินได้ตามพระราชอัชฌาศัย มิได้แบ่งว่าเป็นเงินในพระองค์หรือในแผ่นดิน"² ฉะนั้นเมื่อถือว่าพระราชทรัพย์ไม่มีการแยกสัดส่วนกันแล้ว การใช้จ่ายเงินแผ่นดินไม่ว่าจะในทางสาธารณประโยชน์หรือส่วนพระมหากษัตริย์ ถือได้ว่าเป็นรายจ่ายพระราชทรัพย์ทั้งสิ้น จนกระทั่งถึงในสมัยรัชกาลที่ 4 จึงได้มีการเริ่มที่จะแยกเงินส่วนพระองค์ออกจากเงินแผ่นดิน³

ในการศึกษารายจ่ายพระราชทรัพย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น จะแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ช่วงคือ ในช่วงแรกจะศึกษาถึงรายจ่ายพระราชทรัพย์ก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยสังเขป เป็นการปูพื้นฐานมาสู่ช่วงที่ 2 คือรายจ่ายพระราชทรัพย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพื่อจะได้เห็นภาพของการใช้จ่ายพระราชทรัพย์ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

¹โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 2 ที่เกี่ยวกับพระคลังต่าง ๆ.

²สมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จ เล่ม 13 (พระนคร : องค์การคุรุสภา, 2504), หน้า 142.

³สุทธาคา เลขไวฑูรย์, "การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2435 - 2453) (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัย ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 1 - 29.

1. รายจ่ายพระราชทรัพย์ก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยสังเขป

จากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับสมัยอยุธยาเท่าที่ปรากฏเช่นคำให้การชาวกรุงเก่า จะพบว่าพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาทรงจ่ายพระราชทรัพย์ประจำปีไปทางด้าน พุทธศาสนา เช่น พระราชทานนิตยภัตและอาหารแก่พระภิกษุ พระราชทานค่าข้าว-สารเลี้ยงพระทุกวัด พระราชทานปฏิสังขรณ์พระอารามที่สลักหักพัง พระราชทานใน การพระราชกุศลต่าง ๆ อีกมาก นอกจากด้านพุทธศาสนาแล้ว รายจ่ายในราช สำนักในการพระราชทานเงินเบี้ยหวัดแก่ฝ่ายใน เช่น พระมเหสี พระโอรสธิดา พระสนม ตลอดจนข้าราชการต่าง ๆ ปีหนึ่ง ๆ ก็มีใช้น้อย และยังมีอีกส่วนหนึ่งที่ เตรียมไว้สำหรับราชการทัพ และพระราชพิธีพิเศษ เช่น การพระเมรุ เป็นต้น¹

สำหรับในสมัยกรุงธนบุรีนั้นสามารถแบ่งรายจ่ายพระราชทรัพย์ออกเป็น

ก. ด้านศาสนา พระเจ้าตากสินทรงมีพระทัยยึดมั่นและศรัทธา ในพระพุทธศาสนามาก ดังปรากฏในจดหมายเหตุและพระราชพงศาวดารความว่า

ลี้กักราช พระราชดำริว่า พระพุทธศาสนาจักสมบูรณรุ่งเรืองนั้นด้วยบริษัท ทั้งสี่ปรณินิบัติตามพุทธโอวาท และพระสงฆ์ ทุกวันนี้นัยังปรณินิบัติพระจุฑาปริสุทธิ คือผู้สงวรนั้นมิบริบูรณ์ จึงทรงพระกรุณาตั้งพระสังฆราชาคณะขึ้นไว้ให้กำกับว่า กล่าวพระสงฆ์ทั้งปวง แล้วทรงพระราชศรัทธาจ้างใหญ่เสนาทหารพลเรือน สร้างวิหาร เสนะกุฏิมากกว่า 200 กุฏิ สิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก²

รายจ่ายทางด้านศาสนาส่วนใหญ่จะเข้าไปในทางการบูรณปฏิสังขรณ์และ สร้างพระอุโบสถ พระวิหาร เจดีย์ กุฏิ เช่นในปี พ.ศ. 2312, 2319 และที่

¹ กรมศิลปากร, คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และ พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลัง-วิทยา, 2515), หน้า 280 - 283.

² กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 40 (พระนคร : องค์การ คุรุสภา, 2512), หน้า 32 - 33.

เมืองนคร พ.ศ. 2312 เป็นต้น¹ นอกจากนี้ยังมีรายจ่ายในด้านต่าง ๆ ทางศาสนาอีกเช่น ทรงถวายเงิน ข้าวสาร ไตรจีวร แก่พระสงฆ์ที่ทรงพบเห็นในระหว่างเสด็จทัพผ่านอยุธยา² นอกจากนี้ยังพระราชทานเงินแก่คนยากจน คนขอทานทุกวันพระ มีโรงทานสำหรับแจกอาหารแก่คนยากจนทุกวันอีกด้วย

ข. ด้านการป้องกันประเทศ เพราะเนื่องจากว่าตลอดระยะเวลาในสมัยของพระองค์เป็นยุคที่ต้องทำสงคราม เสบียงอาหารโดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าวเป็นปัจจัยสำคัญ ในสมัยนั้นการทำนาเป็นไปด้วยความยากลำบาก ราคาข้าวยามสงครามมีราคาสูงมาก ข้าวสารชายถึงละ 3 บาทบ้าง ถึงละ 5 บาทบ้าง หรือเกวียนละ 2 ชั่งบ้าง³ นอกจากเสบียงอาหารแล้ว อาวุธก็เป็นปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่ง อย่างน้อย 3 ครั้งที่ต้องจ่ายเงินซื้ออาวุธคือในปี พ.ศ. 2313 จำนวน 2,200 กระบอก ปี พ.ศ. 2319 จำนวน 6,000 กระบอก และในปี พ.ศ. 2320 จำนวน 10,000 กระบอก⁴ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีรายจ่ายที่เกี่ยวข้องกับการปูนบำเหน็จข้าราชการทั้งเงินตราและสิ่งของ เช่น เสื้อผ้า ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการทำความดีความชอบในการป้องกันประเทศ เช่นคราวที่ยกทัพไปตีเมืองพุทไธมาศ เมื่อตีเมืองได้แล้ว พระราชทานเงินบำเหน็จรางวัลแก่ นายไพร่ เป็นเงินถึง 325 ชั่ง⁵ นอกจากพระราชทานเงินแล้ว ในบางครั้งก็พระราชทานเป็นสิ่งของเช่นผ้าต่าง ๆ แก่ทหารที่มีความดีความชอบ เป็นต้น

¹ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 40..., หน้า 33, 40 - 45, 52, 76.

² กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 32 - 34, 44.

³ กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 30, 38.

⁴ สุวิทย์ ชีรสาควัต, สภาพเศรษฐกิจสมัยกรุงธนบุรี (วารสารประวัติศาสตร์ ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 พฤษภาคม - สิงหาคม 2525), หน้า 62.

⁵ กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 57 - 59.

ค. คำนราชสำนัก รายงานที่ปรากฏได้แก่ การพระราชพิธีเมรุต่าง ๆ เช่น การถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระพันปีหลวง กรมพระเทพามาตย์ จ.ศ. 1138 (พ.ศ. 2319) ล้นพระราชทรัพย์ถึง 38 ชั่ง 12 ตำลึง 2 สลึง¹ หรือการพระราชทานเพลิงศพกรมขุนอินทรพิทักษ์ ที่สิ้นพระราชทรัพย์ถึง 74 ชั่ง 19 ตำลึง² ในการถวายพระบรมศพแต่ละครั้งถือว่าเป็นงานใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งจะกล่าวต่อไป

จากการที่กล่าวมาโดยสังเขปนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า รายงานพระราชทรัพย์ที่เกิดขึ้นจากสมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยกรุงธนบุรีก็ได้เปลี่ยนแปลง ทั้งนี้เนื่องจากสภาวะของบ้านเมืองที่ต้องเผชิญกับสงคราม และค่านิยมที่คนไทยยังยึดมั่นอยู่กับพุทธศาสนาที่สืบต่อกันมา และจากสภาพการเหล่านี้ก็ยังคงส่งผลมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ด้วยเช่นกัน

2. รายงานพระราชทรัพย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เมื่อมีการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นในปี พ.ศ. 2325 สภาพต่าง ๆ ทางด้านสังคม การเมือง การปกครอง ส่วนใหญ่ก็ยังคงสืบเนื่องมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี ในสภาพของการสร้างบ้านเมืองใหม่ทนุบำรุงสิ่งต่าง ๆ ให้กลับคืนสภาพที่มั่นคง ประกอบกับการที่มีภัยสงครามอยู่เสมอ แม้ว่าต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ไทยจะวางแวนจากภัยสงครามและบ้านเมืองมีความมั่นคงดีขึ้น แต่สิ่งต่าง ๆ ที่ได้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ก็ถึงช่วงที่จะต้องได้รับการทนุบำรุง จากสภาพดังกล่าวนี้ซึ่งอาจแบ่งออกได้เป็น 3 ด้านใหญ่ ๆ คือ

- ๑. ด้านศาสนา
- ๒. ด้านราชการแผ่นดิน
- ๓. ด้านราชสำนัก

¹ หอวชิราวุฒ, หมายรับสั่งกรุงธนบุรี จ.ศ. 1138 (พ.ศ. 2319)

เลขที่ 2 เรื่อง การถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระพันปีหลวงกรมพระเทพามาตย์.

² หอวชิราวุฒ, หมายรับสั่งกรุงธนบุรี จ.ศ. 1138 (พ.ศ. 2319) เรื่องเดิม.

รายจ่ายพระราชทรัพย์ทั้ง 3 คำนี้นับว่าเป็นรายจ่ายที่มีความสำคัญและจำเป็นสำหรับในสมัยนั้นไม่ยิ่งหย่อนกว่ากันเลย ดังจะเห็นได้จากรายละเอียดดังต่อไปนี้

ค่านศาสนา พระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนทั้งชาติ หลักธรรมต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา¹ ที่พระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในพระองค์ทรงปกครองประเทศให้มีความสุข ในฐานะที่ทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภก พระองค์มีหน้าที่ที่จะหนุนบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองสืบต่อไป ในการหนุนบำรุงพระพุทธศาสนา² นี้เป็นพระราชจริยวัตรที่พระมหากษัตริย์ของไทยทุกพระองค์ทรงปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลานานแล้ว ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็เช่นกันดังจะเห็นได้จากพระราชานุกิจที่ทรงปฏิบัติประจำวันที่ตอนเช้าจะต้องทรงบาตร ถวายภัตตาหารพระสงฆ์ ทรงสดับพระธรรมเทศนาก่อนที่จะทรงประกอบพระราชภารกิจอื่นต่อไป³ โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัชกาลที่ 3 ที่ทรงมีพระราชศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างมาก พระราชจริยวัตรของพระองค์ในช่วงมายในขณะที่ยังทรงพระเยาว์หรือทรงพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงใช้เวลาดังกล่าวเป็นเวลาที่ทรงออกให้พวคนายช่างเฝ้าถวายแบบพระอารามต่าง ๆ³

¹โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 1.

²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ร.ศ. 120), หน้า 261. พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ 2 (พระนคร : องค์การคุรุสภา, 2504), หน้า 203 และ พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3 เล่ม 2 (พระนคร : องค์การคุรุสภา, 2504), หน้า 179 - 182.

³สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 (พระนคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2514), หน้า 322 - 323.

ในการสร้างวัด พระองค์มักจะเสด็จออกควบคุมตรวจตราและศิษย์ผลงานด้วยพระองค์เอง จะเห็นได้จากพระแทนสำหรับประทับเป็นศิลาปรากฏอยู่นอกกำแพงของวัดต่าง ๆ หลายแห่ง¹ บางเวลาก็ทรงเสด็จออกศาลาข้างห้องพระโรงทอดพระเนตรแต่งพระพุทธรูป เครื่องหยก เครื่องศิลา² ในการเสด็จทอดพระเนตรแต่งพระพุทธรูปนั้นบางครั้งก็ทรงเททองหล่อพระพุทธรูปด้วยพระองค์เอง³ แม้ว่าจะทรงวาระราชการต่าง ๆ ประจำวันแต่เมื่อมีผู้มากราบทูลขอราชการทางศาสนาเช่นเจดีย์วัดพระเชตุพนทศุคเฉียงไป ทำให้รัชกาลที่ 3 ทรงเสียดพระทัยมากถึงกับไม่ทรงออกวาระราชการเป็นเวลาถึง 7 วันก็มี⁴ ซึ่งแสดงถึงพระราชศรัทธาของพระองค์ที่ทรงมีต่อศาสนา

พระราชจริยาวัตรของพระมหากษัตริย์นอกจากทรงบาตร ถวายภัตตาหารพระสงฆ์ ทรงสดับพระธรรมเทศนาแล้ว ยังมีการตั้งโรงงาน สำหรับการตั้งโรงงานนี้⁵ ในสมัยรัชกาลที่ 1 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการตั้งโรงงาน

¹ อัจฉรา กาญจนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา...", อ่างแล้ว, หน้า 39.

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชทานกิจของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่หน้าพระศพพระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์เจ้าพิทยาสารการ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2475), หน้า 10.

³ นายมี มหาคเล็ก, กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติ พิมพ์แจกในงานศพ พันตรี หลวงวโรสประสิทธิ์ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2462), หน้า 14.

⁴ หลวงอุดมสมบัติ, จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ, อ่างแล้ว, หน้า 287 - 289

⁵ โรงงานคือสถานที่ที่ทรงสร้างขึ้นไว้ให้มีพนักงานจัดอาหารสำหรับควาหวาน และให้มีการสอนหนังสือวิชาการต่าง ๆ ด้วย.

ตามวันตรุษต่าง ๆ ขึ้นที่หน้าวัดมหาธาตุ วัดพระเชตุพน วัดสุทัศน์ และวัดอรุณ¹ ให้เป็นสถานที่สำหรับเลี้ยงอาหารพระสงฆ์ สามเณร ชีพราหมณ์ ข้าทูลละออง อาณาประชาราษฎรชายหญิง² ส่วนในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้เพิ่มการเลี้ยงนักโทษด้วย³ และโรงงานในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้นมิได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะวันตรุษเท่านั้น โปรดเกล้าฯ ให้มีการจัดตั้งโรงงานขึ้นทุกวัน⁴

รายจ่ายพระราชทรัพย์ในส่วนที่เกี่ยวกับพระราชกรณียาวัตรส่วนพระองค์ เช่น การทรงบาตร การตั้งโรงงาน จากการค้นคว้าเอกสารพบรายจ่ายได้จากบัญชีเงินพระราชอุทิศเป็นส่วนพระราชกุศลเกณฑ์บุญประจำปีในรัชกาลที่ 1 และรายจ่ายพระราชทรัพย์ในการพระราชกุศลต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 3 ซึ่งจะเป็นบัญชีแสดงรายการต่าง ๆ เช่น ค่าทรงบาตร ของถวายพระฉันเพล รวมถึงค่าของใส่โรงงาน โดยเฉพาะในรัชกาลที่ 3 ในช่วง 5 ปีนับจาก จ.ศ. 1197 (พ.ศ. 2378) - จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382) จะปรากฏรายจ่ายในส่วนนี้ ดังตารางต่อไปนี้

¹ หอวชิราวุธานุสรณ์, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1152 (พ.ศ. 2333)
เลขที่ 3 บัญชีตั้งโรงงาน.

² หอวชิราวุธานุสรณ์, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1148 (พ.ศ. 2328)
เลขที่ 1 บัญชีตั้งโรงงานและ จ.ศ. 1152 เรื่องเดิม.

³ หอวชิราวุธานุสรณ์, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 (พ.ศ. 2386)
ตอนที่ 10 รายจ่ายสิ่งของในโรงงาน.

⁴ เห็นได้จากหมายรับสั่งในรัชกาลที่ 3 นอกจาก จ.ศ. 1205 (พ.ศ. 2386) แล้วยังปรากฏว่ามีการเบิกของใส่โรงงานอีกเช่นในปี จ.ศ. 1207 (พ.ศ. 2388), จ.ศ. 1209 (พ.ศ. 2390) จ.ศ. 1210 (พ.ศ. 2391) เป็นต้น.

ตารางที่ 1 แสดงถึงรายจ่ายพระราชทรัพย์ในการพระราชกุศลประจำปีต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 3

จ.ศ. (พ.ศ.)	จำนวนเงินทั้งหมด	จำนวนเงินค่า ทรงบาตรต่อปี	จำนวนเงินโรงทาน ต่อปี
1197 (2378)	3,657 ชั่ง	53 ชั่ง 11 ตำลึง	329 ชั่ง 4 ตำลึง
1198 (2379)	4,035 ชั่ง	51 ชั่ง 17 ตำลึง	348 ชั่ง 9 ตำลึง
1199 (2380)	4,861 ชั่ง	51 ชั่ง 14 ตำลึง	327 ชั่ง 16 ตำลึง
1200 (2381)	4,377 ชั่ง	47 ชั่ง 15 ตำลึง	320 ชั่ง 11 ตำลึง
1201 (2382)	4,821 ชั่ง	53 ชั่ง 12 ตำลึง	336 ชั่ง 5 ตำลึง

ที่มา : หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1197 (พ.ศ. 2378)
 เลขที่ 1 บัญชีรายจ่ายพระราชทานในการพระราชกุศลต่าง ๆ
 หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1198 (พ.ศ. 2379)
 เลขที่ 76 บัญชีรายจ่ายพระราชทรัพย์ในการพระราชกุศลต่าง ๆ.
 หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1199 (พ.ศ. 2380)
 เลขที่ 70 บัญชีรายจ่ายพระราชทรัพย์ในการพระราชกุศลต่าง ๆ.
 หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1200 (พ.ศ. 2381)
 เลขที่ 93 บัญชีรายจ่ายพระราชทรัพย์ในการพระราชกุศลต่าง ๆ.
 หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382)
 เลขที่ 315 บัญชีรายจ่ายพระราชทรัพย์ในการพระราชกุศลต่าง ๆ

จากตารางรายการที่กล่าวข้างต้นนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า แม้แต่พระราชกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติประจำวันรายจ่ายพระราชทรัพย์ที่เสียให้แก่การเหล่านี้ก็นับว่าเป็นจำนวนมากรายการหนึ่ง

นอกจากพระราชจริยาวัตรที่กล่าวข้างต้นนี้แล้ว รายจ่ายพระราชทรัพย์ในการทนุบำรุงพระพุทธศาสนายังมีหลายกรณีคือ การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดทั้งในเมืองหลวงและหัวเมือง การสร้างพระพุทธรูปและการชำระพระไตรปิฎก การพระราชกุศลต่าง ๆ

การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดทั้งในเมืองหลวงและหัวเมือง

มูลเหตุของการสร้างวัดในไทยมีอยู่ 2 ประการคือ ก. เพื่อเป็นพุทธเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ วัดประเภทนี้เรียกว่า วัดพุทธเจดีย์ ข. เพื่อเป็นอนุสาวรีย์ที่บรรจุพระธาตุของพระอรหันต์สาวกจนถึงพระอัฐิของพระมหากษัตริย์¹ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ยังคงดำเนินไปตามคติทั้งสอง ในจำนวนวัดต่าง ๆ เหล่านี้สามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ วัดหลวงหรือที่เรียกว่าพระอารามหลวง และวัดราษฎร์คือวัดที่ราษฎรสร้างขึ้น แต่วัดราษฎร์ก็มีโอกาสที่จะยกฐานะขึ้นเป็นวัดหลวงหรือพระอารามหลวงได้ ดังนั้นคำว่า พระอารามหลวง² จึงหมายถึง

¹ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ, มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในสยาม พิมพ์แจกในงานพระกรุณาพระราชทานพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ, (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471), หน้า 18.

² สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ, ตำนานพระอารามหลวง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตรสยาม, 2515), หน้า 5 - 44 และใน เนตรนภิศ นาควัชระ, ปิยนาด บุณนาค, จุดทัศน์ พยาชรานนท์, วัดในกรุงเทพฯ : การเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 12.

- ก. วัดที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้างหรือทรงปฏิสังขรณ์
 ข. วัดที่เจ้านาย หรือขุนนางทรงสร้างหรือสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์ แล้วถวายเป็นพระอารามหลวง
 ค. วัดราษฎร์หรือวัดที่ราษฎรสร้างหรือบูรณะปฏิสังขรณ์ให้คงาม แล้วขอพระราชทานขึ้นเป็นพระอารามหลวง

พระอารามหลวงแต่เดิมปีฐานะเท่ากันหมด ต่อมาได้มีการกำหนดชั้นของพระอารามหลวงเป็นชั้น ๆ คือ ชั้นเอก ชั้นโท ชั้นตรี ได้แก่พระอารามหลวงชั้นเอก แบ่งเป็น 3 อันดับคือ ราชวรมหาวิหาร ราชวรวิหาร และวรมหาวิหาร พระอารามหลวงชั้นโทแบ่งเป็น 4 อันดับได้แก่ ราชวรมหาวิหาร ราชวรวิหาร วรมหาวิหาร และวรวิหาร พระอารามหลวงชั้นตรีแบ่งเป็น 3 อันดับได้แก่ ราชวรวิหาร วรวิหาร และสามัญ รวมทั้งสิ้น 3 ชั้น 10 อันดับ¹

ก. วัดที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้างหรือทรงปฏิสังขรณ์ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระมหากษัตริย์ไทยทั้ง 3 รัชกาลได้ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ ชยุดลอคเวลา กล่าวคือ ในสมัยรัชกาลที่ 1 วัดที่ทรงสร้างใหม่หรือปฏิสังขรณ์เกือบเหมือนสร้างใหม่ได้แก่ วัดพระศรีรัตนศาสดารามและวัดสุทัศน์เทพวนาราม ส่วนวัดเก่าที่ทรงปฏิสังขรณ์ได้แก่ วัดสระเกศ วัดราชบูรณะ วัดราชสิทธาราม วัดสุวรณาราม วัดระฆังโฆสิตาราม วัดสังฆกระเจาย และวัดโมลีโลกยาราม ในสมัยรัชกาลที่ 2 วัดที่ทรงสร้างใหม่ได้แก่ วัดทรงธรรมที่อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ ส่วนวัดที่ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ได้แก่ วัดอรุณราชวราราม และวัดราชาธิวาส นอกจากนี้ได้ทรงบูรณะวัดต่อจากรัชกาลที่ 1 คือ วัดราชบูรณะ และวัดสุทัศน์เทพวนารามด้วย ในสมัยรัชกาลที่ 3 วัดที่ทรงสร้างใหม่ 3 วัดได้แก่ วัดเทพศิคาราม วัดราชนัคคาราม และวัดเฉลิมพระเกียรติ ส่วนพระอารามที่ทรงสถาปนาและทรงปฏิสังขรณ์มีจำนวนมาก ได้แก่ วัดนางนอง วัดนาคกลาง วัดปากน้ำ วัดพระยาทำ วัดยานนาวา วัดราชโอรส วัดอัมพวันเจติยาราม วัดศาลาปูน วัดกลาง วัดคงคาราม และวัดพระพุทธรบาท

¹เนตรนภีศ นาควัชระ และคณะ, เรื่องเดิม, หน้า 12.

นอกจากนี้พระองค์ยังได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามหลวงอื่น ๆ ที่สร้างในรัชกาลก่อน ๆ ที่ทรุดโทรมเป็นจำนวนมากที่สำคัญได้แก่ วัดพระเชตุพนฯ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดสระเกศฯ วัดชนะสงคราม วัดราชบูรณะ วัดบพิตรพิมุข วัดอรุณราชวราราม วัดโมลีโลกยาราม เป็นต้น¹ จะเห็นได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นสมัยที่มีการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดมากที่สุดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ช. วัดที่เจ้านายหรือขุนนางทรงสร้างและปฏิสังขรณ์ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น วัดที่เจ้านายหรือขุนนางได้สร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์เมื่ออยู่มากมายสามารถแยกได้ตามรัชกาลดังนี้

1. วัดที่เจ้านายทรงสร้างหรือปฏิสังขรณ์² ได้แก่ สมเด็จพระพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท พระเจ้าน้องยาเธอในรัชกาลที่ 1 คือ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดชนะสงคราม วัดปทุมคงคา วัดสังเวชวิศยาราม วัดเทวราชกุญชร กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข ได้แก่ วัดบพิตรพิมุข และวัดอมรินทราราม กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีในรัชกาลที่ 1 ได้แก่ วัดรักษาชิษฐาน กรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย เจ้าจอมมารคานในรัชกาลที่ 2 ซึ่งเป็นพระราชชนนีในรัชกาลที่ 3 ทรงสถาปนาวัดหนึ่ง กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ ได้แก่ วัดบวรมงคลและวัดกุสิตาราม นอกจากนี้ยังมีเจ้านายอื่น ๆ ในพระราชวงศ์ที่ได้ทรงสถาปนาวัดอื่น ๆ อีกเช่น วัดเครือวัลย์ วัดอัมพรสวรรค์ วัดมหรณพาราม วัดบวรนิเวศ วัดทองธรรมชาติ วัดศรีสุคาราม และวัดทิวาราม เป็นต้น

¹ เนตรนภิศ นาควัชระ และคณะ, เรื่องเดิม, หน้า 17 - 32 และในราชบัณฑิตยสถานรวบรวม, ตำนานเรื่องวัดกุศลสถานที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าทรงสถาปนา, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาถ ปิยมหาราชปดิวรัดดา (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472), หน้า 7 - 35.

² เนตรนภิศ นาควัชระ และคณะ, เรื่องเดิม, หน้า 18, 19, 23, 26.

2. วัดที่ขุนนางสร้างหรือปฏิสังขรณ์¹ จะเห็นได้ชัดโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ขุนนางมีอำนาจมากที่สุดได้แก่ ทรกูลบุณนาค และทรกูลสิงหนเสนี ทั้ง 2 ทรกูลนี้ได้สร้างวัดหลายวัดด้วยกัน เช่น ทรกูลบุณนาค สร้างวัดบุปผาราม วัดประยูรวงศาวาส วัดพิชัยญาติการาม วัดอนงคาราม วัดนवलนริศ วัดสร้อยทอง วัดโยชานมิตร เป็นต้น ส่วนทรกูลสิงหนเสนี สร้างได้แก่ วัดจักรวรรดิราชาวาส วัดชนะสงคราม วัดเทพศิลา วัดพระไกรสิทธิ์ วัดปริยานยก เป็นต้น นอกจากนี้แล้วบรรดาขุนนางอื่น ๆ ก็นิยมสร้างวัดเช่นกัน เช่น เจ้าพระยาศรีสหเทพ สร้างวัดเวฬุราชิน เจ้าพระยาธรรมา สร้างวัดโก่เตี้ย เจ้าพระยามหาโยธา สร้างวัดกุหาสวรรค์ และพระยาราชมนตรีสร้างวัดคฤหบดี เป็นต้น

วัดที่เจ้านายและขุนนางได้สร้างปฏิสังขรณ์เหล่านี้เมื่อเสร็จแล้วมักจะได้อวยงขึ้นเป็นพระอารามหลวง อีกทั้งยังได้รับพระราชทานเงินช่วยในการสร้างวัดอีกด้วย² รายจ่ายพระราชทรัพย์ในการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดนั้นได้มาจากการเกณฑ์ส่วยดังก้าวแล้วในบทที่ 2 โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่ประเภทต่าง ๆ เช่น ไม้ขรสัก ไม้ยาง ไม้ตะแบก ไม้กันเกรา ไม้เต็ง ไม้รัง ซึ่งในปีหนึ่ง ๆ จะส่งลงมาจากหัวเมืองเป็นอันมากเพราะ "มีการปฏิสังขรณ์วัดวาอารามอยู่เสมอทุกเดือนมิได้ขาด"³ โดยการที่นำไม้เหล่านี้มาใช้เป็น ราก เสา ชื่อ ฉ้ายอง ขานประตู⁴ เพื่อใช้ในการทำ

¹ อัจฉรา กาญจนมัย, "การฟื้นฟูพุทธศาสนา...", หน้า 52 - 57.

² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ภาค 4 พ.ศ. 2401 (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466), หน้า 102.

³ หอวชิราวุฒ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1193 (พ.ศ. 2374) เลขที่ 24 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงหัวเมืองฝ่ายเหนือเรื่องไม้สำหรับปฏิสังขรณ์วัดและพระนคร.

⁴ หอวชิราวุฒ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1196 (พ.ศ. 2377) เลขที่ 41 ใบบอกเมืองตากส่งไม้ซ้อฟ้า บานประตู.

พระอุโบสถ วิหาร หอไตร ตามวัดต่าง ๆ เช่น ทำหอไตร¹ เพดาน ประตูกำแพงแก้ว² ฟันกุฎีศาลา³ วัดพระเชตุพนฯ นอกจากไม้แล้ว วัสดุที่จำเป็นอื่น ๆ อีกเช่น เปลือกโมง ประคู้ มะพูด จะใช้เป็นน้ำเชื้อในการทำวัด เช่น วัดพระโต⁴ วัดสุทัศน์⁵ เป็นต้น และยังมีน้ำรักที่ใช้สำหรับลงพระพุทธรูป ซอฟ้า ไบระกา พระอุโบสถ พระวิหาร⁶ และทองคำสำหรับปิดพระพุทธรูป พระเจดีย์ ปิดตัวไม้⁷ และอื่น ๆ อีกคงที่ได้กล่าวมาแล้ว

ในเรื่องของวัสดุที่ใช้จะมากน้อยแค่ไหนในแต่ละวัดไม่สามารถจะบอกได้เป็นจำนวนตายตัว แต่เมื่อรวมยอดเงินทั้งหมดแล้วจะเห็นว่าเป็นจำนวน

¹ หอวชิรญาณ, หมวดพระราชพิธี เลขที่ 27 ทำวิหาร หอไตร วัดพระเชตุพน.

² หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1197 (พ.ศ. 2378) เลขที่ 19 ไบบอกเมืองพิชัย ส่งไม้เพดานวัดพระเชตุพน.

³ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1198 (พ.ศ. 2379) เลขที่ 58 ไบบอกเมืองนครสวรรค์ส่งไม้ตะแบก.

⁴ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1198 (พ.ศ. 2379) เลขที่ 5 บัญชีเกณฑ์น้ำเชื้อวัดพระโต.

⁵ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1200 (พ.ศ. 2381) เลขที่ 5 บัญชีเปลือกประคู้ โมง ทำน้ำเชื้อวัดสุทัศน์.

⁶ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 (พ.ศ. 2389) เลขที่ 112 สารตราเจ้าพระยาจักรี ถึงเมืองสุพรรณเรื่องส่งส่วยน้ำรัก.

⁷ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 (พ.ศ. 2388) เลขที่ 208 สารตราถึงเจ้าเมืองยโสธร ตอบรับส่วยทองคำ.

มากคือตั้งแต่ 150 ซึ่งขึ้นไป¹ ถ้าเป็นการสร้างหรือปฏิสังขรณ์วัดใหญ่โตดังเช่น การก่อสร้างและปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ เพียงวัดเดียวในสมัยรัชกาลที่ 1 สิ้นพระราชทรัพย์ถึง 5,811 ซึ่ง² เงินจำนวนนี้รวมถึงการสร้างพระอุโบสถ การเปรียญ ธรรมาสน์ กุฏิ พระเจดีย์ หอระฆัง หอไตร ศาลา เชื้อนกุ ชุม- ประตุ และกำแพงแก้ว ทั้งยังรวมถึงเงินที่ใช้ในการฉลองวัดอีกด้วย นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ 3 ในปี พ.ศ. 2370 เพียงปีเดียวรัชกาลที่ 3 ได้ทรงซ่อมแซมวัดถึง 19 วัด สิ้นค่าใช้จ่ายเฉพาะการซ่อมวัดประมาณ 1,300 ซึ่ง³ แม้แต่ขณะที่ทรงประะชรหนักใกล้จะเสด็จสวรรคตก็ยังทรงห่วงใยเกี่ยวกับการสร้างวัดอยู่ถึงกับมีพระราชดำรัสว่า

ทุกวันนี้คิดสละห่วงใหญ่ให้หมด อาลัยอยู่แต่วัดสร้างไว้ใหญ่โตหลายวัด ที่ยังค้างอยู่ก็มี ถ้าชำรุดทรุดโทรมไปจะไม่มีผู้ช่วยหนุนบำรุง เงินในพระคลังที่เหลือจับจ่ายใช้ราชการแผ่นดินมีอยู่ 4 หมื่นชั่ง ขอสัก 1 หมื่นชั่งเถิด ถ้าผู้ใดเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้วให้ช่วยบอกเขาขอเงินรายนี้ให้ช่วยหนุนบำรุงวัดที่ชำรุดและการวัดที่ยังค้างอยู่นั้นเสียให้แล้วควย⁴

พระราชดำรัสของรัชกาลที่ 3 ก็สมพระราชประสงค์เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ก็ได้พระราชทานเงิน 1 หมื่นชั่งสำหรับจ่ายไป

¹ อัจฉรา กายจโนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา...", หน้า 61.

² หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1148 (พ.ศ. 2379)

เลขที่ 17 สำเนาการปฏิสังขรณ์วัดโพธาราม.

³ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1199 (พ.ศ. 2380)

เลขที่ 70 บัญชีรายจ่ายพระราชกุศลต่าง ๆ.

⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2504), หน้า 188.

ทำวัดที่ค้างอยู่ คือวัดมหาธาตุ วัดชนะสงคราม วัดบวรมงคล และซ่อมแซมวัด
อรุณราชวราราม วัดราชโอรส วัดเฉลิมพระเกียรติ วัดราชนันทคา วัดปรีายาก
วัดสระเกศ¹

ในเรื่องรายจ่ายพระราชทรัพย์ที่เกี่ยวกับการสร้างและปฏิสังขรณ์วัด
ในเมืองหลวงนี้แม้จะไม่มีตัวเลขชัดเจนในแต่ละวัดก็ตาม อาจกล่าวได้ว่าจ
ต้องใช้จ่ายเป็นจำนวนมาก เพราะการสร้างวัดแต่ละวัดถือว่าเป็นงานใหญ่และ
ต้องทำอย่างประณีต จากจำนวนวัดในแต่ละรัชกาลก็มีอยู่จำนวนไม่น้อยเพราะ
ฉะนั้นรายจ่ายที่ตามมาก็จะต้องเป็นจำนวนมากเช่นกัน

ส่วนการปฏิสังขรณ์วัดตามหัวเมืองตกเป็นหน้าที่ของบรรดาเจ้าเมือง
ต่าง ๆ ที่จะต้องจัดการทนบำรุงโดยการชักชวนประชาชนที่อยู่ในเมืองนั้นร่วมกัน
จัดทำก็ได้ เพราะโดยหน้าที่แล้วเจ้าเมืองมีหน้าที่ที่จะทนบำรุงตรวจตราความ
เรียบร้อยต่าง ๆ ของเมือง จะเห็นได้จากตัวอย่างสารตราแต่งตั้งเจ้าพระยา
นครศรีธรรมราช (พัฒน์) โค้มบอภหน้าที่ของเจ้าเมืองว่าจะต้องทำอะไรบ้าง
ในส่วนที่เกี่ยวกับศาสนา กล่าวคือ

ให้เจ้าพระยาธรรมราชมีใจโอบอ้อมแก่มณชึ่งพรหมณอาณาประ
ชาราษฎรไพรพลเมืองลูกคาวาณิชให้ชักชวนกันทำบุญให้ทาน จำเริญเมตตา
ภาวนาสดับรับฟังพระธรรมเทศนารักษาศีลหาเป็นนิจศีล คีลแปดเป็นนิตเรก
จงเนือง ๆ แลควรให้ตั้งอยู่ในทศกศลกรรมบทโดยพระราชกำหนดจึงโปรด
พระราชทานออกไปไว้ จะใดพาตัวไปสู่อุสขติภูมิอันประเสริฐ ประการหนึ่งฟัง
ให้บำรุงพระสงฆสามเณรผู้เลาเรียนฝ่ายคณชระวิปัสณาชระจงทุกวัดวา
อารามจะใดเป็นกศลสืบไป อีกประการหนึ่งให้ตรวจคูปพระพุทธรูป พระสถูป
พระเจดีย์ พระวิหาร พระศรีมหาโพธิ การเปรียญวัดวาอารามแห่งใดตำบล
ใดชึ่งชำรุดปรักหักพังเสราหมองอยู่ประการใดนั้น ให้ชักชวน พระ หลวง
ขุน หมื่น กรมการ แลอาณาประชาราษฎร ผู้มีศรัทธาบูรณปฏิสังขรณ์วัด
พระ ชื่นใหญ่ใหญ่เรื่องถวายพระราชกุศลสืบไป อยาให้วัด พระ ชำรุด
ปรักหักพังเสราหมองอยู่ใด²

¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเดิม, หน้า 220 - 222.

²ประชุมพงศาวดาร เล่ม 2, "เรื่องตั้งเจ้าพระยาธรรมราช (พัฒน์)"
(พระนคร : องค์การคุรุสภา, 2506), หน้า 232 - 233.

จากข้อความข้างบนนี้ทำให้เข้าใจได้ว่าในการแต่งตั้งเจ้าเมืองอื่น ๆ พระมหากษัตริย์จะต้องพระราชทานโอวาท เป็นการมอบหมายความดูแลรับผิดชอบ ให้เจ้าเมืองไปจัดการแทน นอกเหนือจากการที่ให้เจ้าเมืองรับผิดชอบไปแล้ว เมืองหลวงได้มีส่วนช่วยเหลือในการซ่อมแซมปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ ในหัวเมือง คุ้มการจัตุรัสของที่จำเป็นต้องไข่ออกไปตามแต่บรรดาหัวเมืองเหล่านั้นจะมีใบ บอกร้างเข้ามายังเมืองหลวง แล้วเมืองหลวงก็จะจ่ายสิ่งของที่ต้องการหรือส่ง เงินออกไปให้ เช่น จ่ายเงินค่าซ่อมแซมกุฏิ ศาลาปูน เมืองกรุงเก่า¹

นอกจากนี้ก็มีรายจ่ายบริจาคทรัพย์สินของบุชชาพระพุทธรูป สร้างวัด สร้างพระเจดีย์ เมืองสระบุรี² เป็นต้น นอกจากจะพระราชทานเงินส่งไปให้แล้วยังมีสิ่งของที่พระราชทานออกไปให้อีกเช่น

เครื่องเขียน ได้แก่กระดาษ เส้น ฝุ่น หอระคาน หมึก ครามจีน ปูน กาว รง³

ทองคำเปลว สำหรับขึ้นไปทำบุญให้ทานใช้ในการวัดความอารามการ บ้านเมือง⁴

กระจกสีต่าง ๆ สำหรับขึ้นไปประดับพระอุโบสถ พระวิหาร⁵

¹ หอวชิรญาณ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 11 บัญชีเงินค่าซ่อมแซมกุฏิ ศาลาปูน เมืองกรุงเก่า.

² หอวชิรญาณ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1190 (พ.ศ. 2371) เลขที่ 4 บัญชีจ่ายทรัพย์สินของบุชชาพระพุทธรูป.

³ หอวชิรญาณ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 (พ.ศ. 2387) เลขที่ 18 ตอนที่ 1 จ่ายเครื่องเขียนให้เมืองมุกดาหาร.

⁴ หอวชิรญาณ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 (พ.ศ. 2386) ตอนที่ 25 จ่ายสิ่งของให้แก่เจ้าเมืองไว้ทำบุญ.

⁵ หอวชิรญาณ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209 (พ.ศ. 2390) ตอนที่ 15 จ่ายกระจกเครื่องเขียนให้เมืองมุกดาหาร.

และยังมี ไทร ร่ม ร่องเท้า เลื่อย กะทะ บาตรเหล็ก แล้วแต่จะมีใบบอกขอ
 ขึ้นมายังเมืองหลวง ซึ่งจะทรงพระราชทานสิ่งของเหล่านี้โดยผ่านทางกรมกองที่
 มีหน้าที่ให้จ่ายสิ่งของออกไปยังหัวเมือง กรมกองเหล่านี้ได้แก่ พระคลังมหา-
 สมบัติ พระคลังในซ้าย พระคลังในขวา พระคลังสุพรรณ และพระคลังพิมาณ-
 อากาศ¹ เป็นต้น ดังปรากฏตามเอกสารต่อไปนี้

ด้วยพระยาศรีสุทนต์เทพรักษ์พระราชาโองการใส่เกล้าทรงพระกรุณาโปรด
 เกล้าสั่งว่า ด้วยพระสุริยวงศ์ท้าวเพี้ยเมืองมุกดาหาร บอกลงมาว่า มีใจ
 อุษาหะสร้างพระวิหารขึ้นอีก 2 หลัง ขอรับพระราชทานกระจุก เครื่อง
 เชี่ยนขึ้นไปประดับแด่เชี่ยนนั้น ให้เจ้าพนักงานพระคลังในซ้ายจ่าย ซาค
 4 ห่อใหญ่ จ่ายเครื่องเชี่ยนมี เส้น 10 ห่อใหญ่ ผืน 5 ห่อ หอระคาน
 5 ห่อ หมึก 50 แท่ง ครามจีน 4 ห่อ พระคลังในขวาจ่าย สู้พันต้นหนัก
 † พระคลังพิมาณจ่ายกระจุกสีหนัก † ในราชวังคุมขึ้นไป ให้เร่ง
 จ่ายแต่ ณ วัน 3 6 คำ ตามหมายนี้²

ศูนย์วิทยพัทยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹โปรดดูรายละเอียดคบทที่ 1.

²หอวชิรญาณ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209 (พ.ศ. 2390)

ควยพระยามหาอำมาตย์รับพระราชโองการใส่เกล้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าสั่งว่า ทานประทุมเทวาเจ้าเมืองหนองคายบอกลงมาว่า ยอดพระเจดีย์ใหญ่ชำรุดหักลงมาประมาณ 7 วาเศษ พระปทุมเทวาจะปฏิสังขรณ์ก่อขึ้นใหม่ ขอรับพระราชทานทองคำเปลว กระจกต่างสีขึ้น ไปประดับปักยอดพระเจดีย์ ณ เมืองหนองคาย ให้เจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติจ่ายทองคำเปลว 1000 แขน พระคลังพیمانอากาศจ่าย กระจกสีต่างกันหนัก ๓๐ โหลแกทาวเพียบเมืองหนองคาย ให้เร่งจ่าย แต่ ๓ วัน ๖ คำ ปิวอก สัมฤทธิศก อยาให้ขาดตามหมายได้¹

¹¹
เมื่อปฏิสังขรณ์วัดเหล่านี้เป็นที่เรียบร้อยแล้ว เจ้าเมืองจะนำวัดที่คนสร้างหรือปฏิสังขรณ์ทูลเกล้าฯ ถวายเป็นพระราชกุศลอยู่เสมอ²

แต่เมื่อเปรียบเทียบในการสร้างหรือปฏิสังขรณ์วัดในเมืองหลวงกับวัดในหัวเมืองแล้ว จะเห็นได้ว่าความสนใจของรัฐจะอยู่ที่วัดในเมืองหลวงมากกว่าวัดในหัวเมือง ทำให้พระราชทรัพย์ที่ใช้สำหรับวัดในเมืองหลวงจะมากกว่าพระราชทรัพย์ที่จ่ายออกไปสู่หัวเมือง แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า จะไม่ช่วยเหลือหากเป็นสัดส่วนที่น้อยกว่ากัน เพราะถือว่าเป็นหน้าที่ของเจ้าเมืองโดยตรงอยู่แล้ว ต่อเมื่อขาดเหลือสิ่งใดทางเมืองหลวงจะจัดส่งตามที่ขอมาดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

¹ หอวชิรญาณ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 (พ.ศ. 2391) เลขที่ 1 ตอนที่ 8 จ่ายทองคำเปลวและเครื่องยาให้เมืองหนองคาย.

² หอวชิรญาณ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 (พ.ศ. 2389) เลขที่ 74 โบบอกเมืองมุกดาหาร ถวายพระราชกุศลในการสร้างพระวิหาร และหมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 (พ.ศ. 2393) เลขที่ 33 โบบอกถวายพระราชกุศลในการสร้างพระวิหาร และซ่อมกำแพงล้อมฐานพระเจดีย์ธาตุพนม.

การสร้างพระพุทธรูป และการชำระพระไตรปิฎก

นอกจากการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดที่ได้กล่าวมาแล้ว พระราชทรัพย์ส่วนหนึ่งทางค่านศาสนาได้นำมาใช้ในการสร้างทบุร่งพระพุทธรูปตลอดจนการชำระพระไตรปิฎก ซึ่งถือว่ามีความสำคัญอย่างหนึ่งของการทบุร่งพระพุทธรูปศาสนาของพระมหากษัตริย์ ในค่านการสร้างทบุร่งพระพุทธรูปนั้นในสมัยรัชกาลที่ 1 ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ที่ชำระตามหัวเมืองเหนือ เช่น เมืองสุโขทัยมาประดิษฐาน ณ พระอารามวัดพระเชตุพนฯ ถึง 1,285 องค์ ดังปรากฏตามจดหมายเหตุกระแสดพระบรมราชโองการเรื่องให้อัญเชิญพระพุทธรูปจากสุโขทัยมาประดิษฐานไว้ ณ กรุงเทพฯ ความว่า

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมชนกมหาราชเจ้าพระองค์ปรารถนาพระบรมโพธิญาณ ทรงพระราชศรัทธาธิคุณเป็นอุทิศสาสะนุปะถำพพระพุทธรูปศาสนา ทรงพระราชกุศลจินดาไม่ยอญไปว่า พระพุทธรูปพระนครใดที่ทานอุทานาธิบตีศรัทธาสร้างไว้แตกอน บัดนี้หาผู้มีญจะทบุร่งปติสังขรไมประหลัดหักพังยับเยินเป็นอันมาก เป็นที่หมิ่นปรมาทแห่งบุคคลอันทพานแลมถนาทิจู จึงมีพระราชดำรัสสั่งให้พระยารักขมนตรีกรมวังขึ้นไปเชิญเสด็จพระพุทธรูป ณ เมืองสุโขทัยขึ้นมาประดิษฐานไว้ ณ พระอารามเชตุพน 1285 องค์¹

นอกจากนี้รัชกาลที่ 1 ยังได้ทรงหล่อพระพุทธรูปองค์ใหญ่ประดิษฐานไว้ ณ วัดเสาชิงช้า² และยังโปรดเกล้าฯ ให้หล่อพระพุทธรูปสัมฤทธิ์หุ้มทองคำทรงเครื่องขึ้น 2 องค์ เป็นพระพุทธรูปปางห้ามสมุทร ทรงสร้างขึ้นเพื่อเป็นการ

¹ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1156 (พ.ศ. 2337) เลขที่ 9/ก กระแสดพระบรมราชโองการเรื่องให้อัญเชิญพระพุทธรูปจากสุโขทัยมาประดิษฐาน ณ กรุงเทพฯ.

² หอวชิรญาณ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1170 (พ.ศ. 2351) เลขที่ 3 หมายกำหนดการหล่อพระพุทธรูป.

บำเพ็ญพระราชกุศลในการส่วนพระองค์¹ แต่การสร้างพระพุทธรูปจะปรากฏ
มากในสมัยรัชกาลที่ 3 คงจะเห็นได้จากในปี พ.ศ. 2385 ได้ทรงสร้างพระพุทธรูป
ยืนสูง 6 ศอกหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์เป็นแกนแล้วหุ้มด้วยทองคำถละ 63 ชั่ง
14 ตำลึง ทรงเครื่องต้นอย่างพระเจ้าจักรพรรดิลงยาราชาวดีประดับด้วย
เนาวรัตน์มีค่า ประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ถวายพระ-
นามว่า "พระพุทธรูปยอผ้าจุฬาโลก" และ "พระพุทธรูปเลิศล้ำนภัส"² นอกจากนี้
นี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้หล่อพระพุทธรูปขึ้นอีก 4 พระองค์ คือ พระพุทธรูปเจษฎาสูง
49 นิ้วกึ่งหล่อด้วยทองคำหนัก 4 ชั่ง 7 ตำลึง พระพุทธรูปราชาภิเษกหล่อด้วย
ทองคำหนัก 4 ชั่ง 2 ตำลึง พระพุทธรูปชินสีห์ตรีโลกนาถหล่อด้วยทองคำหนัก 4
ชั่ง 9 ตำลึง และพระพุทธรูปชินราชรังสรรค์หล่อด้วยทองคำหนัก 3 ชั่ง 18 ตำลึง
พระพุทธรูปทั้ง 4 พระองค์นี้เป็นปางห้ามสมุทรประดิษฐานอยู่ในหอพระน้อย³
และยังได้หล่อพระพุทธรูปที่วัดเสาชิงช้า⁴ นอกจากนี้จะมีการหล่อพระพุทธรูปด้วย
ทองคำแล้วจะมีการหล่อพระพุทธรูปด้วยเงินหนักทองคำถละ 10 ตำลึงแล้วกาไหลทอง
เท่าจำนวนพระชันษาปีละองค์อีกด้วย⁵ ครั้นเมื่อมีการชุกแรงแห่งแควที่อำเภอบึง

¹ หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล, พระพุทธรูปสำคัญสมัยรัตนโกสินทร์
วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับพิเศษกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี (กรุงเทพฯ :
อมรินทร์การพิมพ์, 2525), หน้า 91.

² ราชบัณฑิตยสภา รวบรวม, ตำนานเรื่องวัตถุสถานซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา, อ่างแล้ว, หน้า 36.

³ เรื่องเดิม, หน้า 38.

⁴ หอวชิรญาณ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1194 (พ.ศ. 2375)
เลขที่ 52 รายงานว่าด้วยการหล่อพระพุทธรูปวัดเสาชิงช้า.

⁵ หอวชิรญาณ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 (พ.ศ. 2387)
ตอนที่ 57 ให้หล่อพระเงินประจำปีละองค์.

จันทิกในแขวงเมืองนครราชสีมาได้มาก รัชกาลที่ 3 ก็มีพระราชประสงค์ที่จะใช้ทองแดงเหล่านี้ให้เป็นประโยชน์แก่พระศาสนาจึงโปรดเกล้าฯ ให้หล่อพระพุทธรูป 2 พระองค์ประดิษฐานที่วัดราชนาคและวัดเฉลิมพระเกียรติ¹ และยังโปรดเกล้าฯ ให้ใช้ทองแดงที่ได้จากอำเภอจันทิกหล่อพระพุทธรูปพระพุทธรูปเจ้าปางต่าง ๆ อีก 34 ปางประดิษฐานอยู่ในหอราชกรมานุสรวัดพระศรีรัตนศาสดาราม อันเป็นต้นแบบพระปรากฏสมัยกรุงรัตนโกสินทร์²

แม้รายจ่ายพระราชทรัพย์ในส่วนนี้จะไม่สามารถคิดค่าเป็นจำนวนเงินได้ทั้งหมด แต่ก็ทำให้ทราบได้ว่าในการสร้างพระพุทธรูปแต่ละองค์ต้องใช้พระราชทรัพย์ที่เป็นทองคำ ทองแดง และเงิน ครั้งละเป็นจำนวนมากในอัตราที่ไม่เท่ากันตั้งแต่ 1 - 868 ชั่ง³ ส่วนในเรื่องของการสังคายนาพระไตรปิฎกนั้นในสมัยรัชกาลที่ 1

ทรงพระราชทานเงินเกณฑ์ผู้สร้างพระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ทองหีบ 336 คัมภีร์ จำนวน 402 ผูก 2 ลาน คัมภีร์ของชาติ 290 คัมภีร์ จำนวน 3558 ผูก 9 ลาน รวมเป็น 626 คัมภีร์ จำนวน 7486 ผูก 11 ลาน สิ้นเงินในการจ้างจาร, คาใบลาน, คาทองคำเปลว เป็นเงิน 97 ชั่ง 8 ตำลึง 2 สลึง ทองคำเปลวหนัก 5 ชั่ง 3 ตำลึง 2 บาท และเงินในการสร้างพระมณฑปบรรจุไซทองคำหนัก 14 ชั่ง 2 บาท สลึง คิดเป็นเงิน 274 ชั่ง 10 ตำลึง 2 บาท คาแพรพรรณสิ่งของเป็นเงิน 821 ชั่ง 3 ตำลึง 3 บาท สลึง รวมเป็นเงิน 1095 ตำลึง 1 บาท สลึง คาฉล่องคิดเป็นเงินคาไซจ่าย 545 ชั่ง 11 ตำลึง 1 บาท รวมคาไซจ่ายทั้งสิ้นเป็นเงิน 1738 ชั่ง 13 ตำลึง 2 บาท 3 สลึง⁴

¹ราชบัณฑิตยสภา, เรื่องเดิม, หน้า 40.

²สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์ (พระนคร : ศิลปบรรณาการ, 2513), หน้า 183 - 185.

³หออักษิณาน, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1191 (พ.ศ. 2372) เลขที่ 13, 17 บัญชีพระพุทธรูปที่ทรงสร้างด้วยทอง เงิน และเพชร พลอย.

⁴หออักษิณาน, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1155 (พ.ศ. 2336) เลขที่ 1 เงินเกณฑ์ผู้สร้างพระไตรปิฎก.

ในสมัยรัชกาลที่ 2 พระไตรปิฎกฉบับต่าง ๆ ที่เก็บไว้ในหอพระมณเฑียรธรรม ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ได้ขาดหายไปเป็นจำนวนมาก จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นซ่อมแซมกับได้สร้างขึ้นใหม่อีกฉบับหนึ่งที่เรียกว่า "ฉบับรดน้ำแดง"¹ ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการสร้างพระไตรปิฎกขึ้นเป็นจำนวนมากฉบับยิ่งกว่ารัชกาลใด เฉพาะฉบับที่ทรงสร้างสำหรับหอกลางมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน เช่น ฉบับรดน้ำเอ็ก ฉบับรดน้ำโท ฉบับทองน้อย ฉบับอักษรรามัญ ฉบับเทพชุมนุม และฉบับลายก้ามโล² เป็นต้น

จะเห็นได้ว่านับแต่มีการสังคายนาพระไตรปิฎกในรัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา ได้มีการจัดทำพระไตรปิฎกกันทุกรัชกาล เพราะถือว่าเป็น "พุทธการกกรรมกองการกุศลอันประเสริฐในบวรพุทธศาสนา"³

การพระราชกุศลต่าง ๆ นอกจากการสร้างและปฏิสังขรณ์วัด การสร้างพระพุทธรูป และการสร้างพระไตรปิฎก ที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว สิ่งที่พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ทรงกระทำอย่างสม่ำเสมอได้แก่ การถวายอาหารแก่พระภิกษุฉันเวรในเพลทุกวัน ถวายภัตตาหารแก่พระที่มาแสดงธรรมเทศนาในพระบรมมหาราชวัง โรงทาน พระอารามหลวง ยังมีการบำเพ็ญพระราชกุศลในการพระราชทานเครื่องนุ่งห่มและถวายนิตยภัต⁴ ในโอกาสพิเศษตามเทศกาลทางศาสนา เช่น วันตรุษสงกรานต์ วันเข้าพรรษา สารท เทศน์มหาชาติ ลอยกระทง

¹ เสถียร ศกุนโต, พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2505), หน้า 185.

² เสถียร ศกุนโต, เรื่องเดิม, หน้า 185.

³ กฎหมายตรา 3 ดวง, พระราชปรารภ (พระนคร : องค์การคุรุสภา, 2504), หน้า 1 - 2.

⁴ "นิตยภัต" หมายถึงอาหารหรือค้ำอาหารที่ถวายพระเป็นประจำ.

ตลอดจนการพระราชกุศลประจำเดือนต่าง ๆ¹ การถวายเครื่องนุ่งห่มหมายถึง ไทร จีวร สบง อังษะ กราบพระ รัดอก เป็นต้น² ส่วนเครื่องใช้ ได้แก่ กาน้ำ กระจาด หมอน โคม เครื่องชา รม ไม้เท้า ตาลบัตร์ บาตร จะพระราชทานเป็นประจำปีในการอุปสมบท บุษาน้ำเทศ สดับปกรณ์ และสังฆทาน³ นอกจากการถวายเครื่องนุ่งห่มเครื่องใช้แก่พระสงฆ์แล้ว ยังพระราชทานผ้าไตรไปทอดกฐินตามวัดทั้งในเมืองหลวงและหัวเมือง สำหรับในเมืองหลวงได้แก่พระอารามหลวง เช่น วัดพระเชตุพน วัดอรุณ วัดสังฆกระจาย วัดปทุมคงคา⁴ เป็นต้น ซึ่งพระมหากษัตริย์จะเสด็จไปทอดผ้าพระกฐินด้วยพระองค์เอง⁵ หากไม่ทรงว่างก็จะโปรดเกล้าฯ ให้ส่งผ้าไตรองค์กฐินหลวงให้เจ้านายหรือขุนนางนำไปทอด⁶ การทอดผ้าพระกฐินทำได้ทั้งทางชลมารคและสถลมารค⁷

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน อ่างแล้ว, หน้า 341, 500, 612.

² หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1149 (พ.ศ. 2330) เลขที่ 4 บัญชีทางว่าวผ้าไตรทรงบำเพ็ญพระราชกุศล.

³ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1149 (พ.ศ. 2330) เลขที่ 4 เรื่องเดิม.

⁴ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 39 บัญชีรายชื่อพระอารามต่าง ๆ

⁵ หอวชิรญาณ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1142 (พ.ศ. 2323) เลขที่ 1 เสด็จพระราชทานกฐินหลวงประจำพระอาราม.

⁶ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1176 (พ.ศ. 2359) เลขที่ 12 ส่งผ้าไตรกฐินหลวงออกมาทอด.

⁷ หอวชิรญาณ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209 (พ.ศ. 2390) เลขที่ 7 หมายกำหนดการเสด็จไปทอดผ้ากฐินทางชลมารค-สถลมารค.

ผ้ากฐินที่พระราชทานออกไปหัวเมืองเป็นหน้าที่ของเจ้าเมืองกรมการเมืองที่จะรับสนองพระราชโองการนำไปทอดตามพระอารามในแขวงแต่ละเมืองของตน ผ้าพระกฐินที่พระราชทานออกมานั้นจะแบ่งออกเป็นผ้ากฐิน เอก โท ตรี พระราชทานตามหัวเมืองดังเช่นในปี จ.ศ. 1187 (พ.ศ. 2368) ได้พระราชทานผ้าออกไปดังนี้ หัวเมืองที่ขึ้นกับมหาศไทย 34 หัวเมืองได้รับผ้าเอก 2 สำหรับ ผ้าตรี 110 สำหรับ หัวเมืองที่ขึ้นกับกลาโหม ได้รับผ้าเอก 2 สำหรับ ผ้าตรี 42 สำหรับ หัวเมืองที่ขึ้นกับกรมท่า ได้รับผ้าเอก 2 สำหรับ ผ้าตรี 22 สำหรับ¹ เมืองต่าง ๆ ที่ได้รับผ้าพระกฐินได้แก่เมืองอ่างทองในปี จ.ศ. 1194 (พ.ศ. 2375)² เมืองสรรในปี จ.ศ. 1199 (พ.ศ. 2380)³ และเมืองพิชัยในปี จ.ศ. 1202 (พ.ศ. 2383)⁴ เป็นต้น เมื่อเมืองเหล่านี้ได้รับผ้าพระกฐินจะมีใบบอกส่งมายังเมืองหลวงดังตัวอย่างต่อไปนี้

¹ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1187 (พ.ศ. 2368) เลขที่ 22 บัญชีผ้าพระกฐิน.

² หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1194 (พ.ศ. 2375) เลขที่ 13 ใบบอกเมืองอ่างทองรับผ้าไตรกฐิน.

³ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1199 (พ.ศ. 2380) เลขที่ 11 ใบบอกเมืองสรรรับผ้าไตรกฐิน.

⁴ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1202 (พ.ศ. 2383) เลขที่ 5 ใบบอกเมืองพิชัยรับผ้าไตรกฐิน.

ข้าพเจ้าพระยาอินทวิสุทธิพิทักษ์สงครามพระยาอภัยทองแลกรมการขอออก
 ปราบปรามมายังท่านออกขุนนายเวณ ขอใคนำขึ้นกราบเรียนแทนพณ"หัวเจ้า
 ทานลูกขุน ณ ศาลา ไตรราชคฤหมีตราพระราชสีห์โปรดเกล้าโปรดกระ-
 หมอมขึ้นมาถึงข้าพเจ้าแลกรมการถวายทรงพระราชทานผ้าไตรองค์พระภิกษุ
 5 ไตร เครื่องอัฐบริขารพร้อมไหมนุ่งรอนำขึ้นมาให้ข้าพเจ้าแลกรมการ
 ถวายพระภิกษุ ณ พระอารามแขวงเมืองข้าพเจ้า ข้าพเจ้าแลกรมการ
 พรอมกันรับผ้าไตรซึ่งโปรดขึ้นมาครั้งก่อนไตรหนึ่งเข้ากันเป็น 6 ไตร กับ
 เครื่องบริขารไปถวายเจ้าอธิการ 6 พระอาราม ข้าพเจ้าขอถวายพระ-
 ราชกุศล ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด¹

นอกจากผ้าไตรภิกษุที่พระราชทานเป็นประจำแล้ว ยังมีผ้าไตรอีกชนิด
 หนึ่งที่เรียกว่า "ไตรปี" พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานไตรปีให้แก่พระสงฆ์ที่
 ได้รับยศเป็นพระราชาคณะ ฐานานุกรม เปรี๊ญ และพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรง
 ผนวช² พระราชกรณียกิจทางศาสนาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การพระราช-
 ทานเทียนพรรษาแก่วัดต่าง ๆ ทั้งในและนอกกรุง เพื่อสำหรับจุดในเทศกาลเข้า
 พรรษา³ นอกจากเทียนพรรษาแล้วยังพระราชทานเทียนต่างหากเหมือนกับไตรปี
 ให้แก่พระราชาคณะ พระฐานานุกรม พระเปรี๊ญ พระคู่สวด เจ้าอธิการ และ
 เจ้านายที่ทรงผนวชทั้งในและนอกกรุง⁴ ซึ่งจะได้รับองค์ละ 1 มัด ๆ ละ 100

¹ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1194 (พ.ศ. 2375)
 เลขที่ 13 เรื่องเดิม.

² หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1187 (พ.ศ. 2368)
 เลขที่ 22 พระราชทานไตรปี และ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 (พ.ศ.
2387) เลขที่ 6 พระราชาคณะ ฐานานุกรมที่ได้รับไตรปี และ จดหมายเหตุรัชกาล
ที่ 3 จ.ศ. 1210 (พ.ศ. 2391) เลขที่ 7 หมายกำหนดการถวายไตรจีวรพระ.

³ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1190 (พ.ศ. 2371)
 เลขที่ 11 บัญชีรายนามวัดต่าง ๆ ที่ได้รับเทียนพรรษา.

⁴ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1186 (พ.ศ. 2367)
 เลขที่ 36 จำนวนพระสงฆ์ที่เข้ารับพระราชทานเทียน.

เล่ม แต่น้ำหนักของเทียนจะแตกต่างกัน เช่น $\frac{+}{9}$ หรือ $\frac{+}{1}$ ก็มี¹

ในการพระราชทานเครื่องนุ่งห่ม ราชจ่ายพระราชทรัพย์ที่สำคัญได้แก่ผ้าไตร ซึ่งก็คือผ้าขาวที่เกณฑ์มาแต่หัวเมือง ผ้าขาวคูจะเป็นรายการเดียวที่เมืองหลวงจัดส่งเงินออกไปให้ไม่ได้ เกณฑ์จากหัวเมืองเหมือนอย่างส่วยอื่น ๆ² เมื่อได้ผ้าขาวมาแล้วก็นำมาย้อมด้วยขมิ้นสด³ สำหรับทำเป็นผ้าถวายพระสงฆ์ต่อไป นอกจากผ้าแล้วสีผึ้งยังเป็นของจำเป็นอีกประการหนึ่งใช้ในการทำเทียน การใช้สีผึ้งในแต่ละครั้งมากน้อยเท่าใดดูได้จากหมายรับสั่งข้างล่างต่อไปนี้

อนึ่งเพลมาบ่าย 3 โมงนายมุตาคำรวจวังมาสั่งว่าถวายพระสุพรรณบัตรพระราชโองการทรงพระกรุณาสั่งว่าพระสงฆ์เข้าพระวษาไตรมาศ 3 เดือน ใหนักงานช่างในรับศรีผึ้งคอตนมพลเรือน $\frac{+}{2}$ ซึ่งไทย เป็นเทียนถวายพระสงฆ์นั่งธรรมในพระอาราม 1921 รูป ถวายรูปละ 25 เล่ม เป็นเทียน 48025 เล่ม ไหนักงานเร่งตามหมายรับสั่ง⁴

นอกจากพระราชทานเป็นสิ่งของแล้วยังพระราชทานถวายเป็นเงินที่เรียกว่า "นิตยภัต" การถวายนิตยภัตนี้ถวายเป็นประจำเดือนให้แก่พระราชา-

¹ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1186 (พ.ศ. 2367)
เลขที่ 36 เรื่องเดิม.

² หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1183 (พ.ศ. 2364)
เลขที่ 3 เรื่องเกณฑ์ผ้าขาวทำสบงถวายพระ.

³ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1199 (พ.ศ. 2390)
เลขที่ 34 และ จ.ศ. 1205 (พ.ศ. 2386) เลขที่ 18 เกณฑ์ขมิ้นสด.

⁴ หอวชิรญาณ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 (พ.ศ. 2387)
เลขที่ 5 หมายกำหนดการขึ้นเทียนจำนำพรรษา.

คณะ ฐานานุกรม เพื่อมิให้ชักสน¹ วัดที่อยู่ในขอบข่ายที่จะได้รับนิคมภักดีคือพระอารามหลวงต่าง ๆ นั้นเอง² พระสงฆ์ที่จะได้รับนิคมภักดีแก่พระผู้ทรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ พระครู ฐานานุกรม เจ้านายที่ทรงผนวช พระภิกษุสามเณร ที่สอบได้เปรียญ และพระสงฆ์ที่อยู่ในพระอารามหลวง³ อัครานิคมภักดีแต่ละองค์ไม่เท่ากัน พระราชาคณะผู้ใหญ่จะได้รับสูงสุดเดือนละ 20 บาท ขณะที่พระสงฆ์เปรียญ 3 ประโยคและพระสงฆ์ในพระอารามหลวงได้รับองค์ละ 50 บาทต่อเดือน⁴ รายจ่ายพระราชทรัพย์เป็นค่านิคมภักดีเพิ่มมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อเปรียบกับรัชกาลที่ 1 ดังตารางบางปีต่อไปนี้

¹ หอวชิราวุธานุสรณ์, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1198 (พ.ศ. 2379)

เลขที่ 1 เจริญประชุมพระราชาคณะ.

² หอวชิราวุธานุสรณ์, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 39
บัญชีรายชื่อพระอารามต่าง ๆ ที่ทรงถวายนิคมภักดี.

³ พระราชปณิธานรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 5 เล่ม 2
(พระนคร : องค์การคุรุสภา พ.ศ. 2513), หน้า 142 - 145.

⁴ หอวชิราวุธานุสรณ์, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1190 (พ.ศ. 2371)
เลขที่ 2 รายงานพระราชาคณะ ฐานานุกรม เปรียญ วัดต่าง ๆ ที่ได้รับนิคมภักดี.

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบการจ่ายนิตยภัตในสมัยรัชกาลที่ 1 กับสมัยต้นรัชกาลที่ 3

ผู้ได้รับนิตยภัต	รัชกาลที่ 1 พ.ศ. 2348		รัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2370	
	จำนวนรูป	จำนวนรายจ่าย	จำนวนรูป	จำนวนรายจ่าย
พระราชอาคันตุกะและ ฐานานุกรม เจ้านายทรง ผนวช	55	833.00	-	16,747.00
ภิกษุสามเณร เปรียญ พระสงฆ์ อันค้ำ	-	-	4	112.00
	51	480.00	41	4,238.00
	-	-	5,936-7,059	19,436.25
รวม		1,313.00		40,260.25

ที่มา : อัจฉรา กาญจนอมย์, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา...", หน้า 125.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จากการศึกษาพระราชทรัพย์อาจสรุปได้ว่าพระมหากษัตริย์ได้ทุ่มเท เป็นอย่างมากเกี่ยวกับด้านศาสนาไม่ว่าจะเป็นค่านิยม ทรงแบตร โรงทาน พระสงฆ์อาพาธ บวชนาค ถวายพระกรฐิน ในปีหนึ่ง ๆ ได้ใช้เงินไปเป็นจำนวน ไม่น้อยเลย ดังจะเห็นได้จากในช่วงเวลา 15 ปีของตลอดระยะเวลา 27 ปี ในรัชกาลที่ 3 ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถึง 4,766,480 บาท¹ คือตกอยู่ประมาณ 3,000 - 5,000 ชั่งต่อปี จากเอกสารที่ปรากฏในจดหมายเหตุจำนวน 5 ปี นับจาก จ.ศ. 1197 (พ.ศ. 2378) - จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382) เงิน พระราชกุศลประจำปีดังต่อไปนี้

จ.ศ. 1197 (พ.ศ. 2378) รายจ่ายพระราชทรัพย์ในการพระราช-
กุศลเป็นเงินประมาณ 292,320 บาท

จ.ศ. 1198 (พ.ศ. 2379) รายจ่ายพระราชทรัพย์ในการพระราช-
กุศลเป็นเงินประมาณ 322,800 บาท

จ.ศ. 1199 (พ.ศ. 2380) รายจ่ายพระราชทรัพย์ในการพระราช-
กุศลเป็นเงินประมาณ 388,880 บาท

¹ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382)
เลขที่ 315 บัญชีรายจ่ายพระราชทรัพย์ในการพระราชกุศล.

² หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1197 (พ.ศ. 2378)
เลขที่ 55 บัญชีรายจ่ายพระราชทรัพย์ในการพระราชกุศล.

³ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1198 (พ.ศ. 2379)
เลขที่ 76 บัญชีรายจ่ายพระราชทรัพย์ในการพระราชกุศล.

⁴ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1199 (พ.ศ. 2380)
เลขที่ 70 บัญชีรายจ่ายพระราชทรัพย์ในการพระราชกุศล.

จ.ศ. 1200 (พ.ศ. 2381) ราชจ่ายพระราชทรัพย์ในการพระราช-
กุศลเป็นเงินประมาณ 350,160 บาท¹

จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382) ราชจ่ายพระราชทรัพย์ในการพระราช-
กุศลเป็นเงินประมาณ 385,680 บาท²

จำนวนเงินเหล่านี้เพิ่มขึ้นจากรัชกาลที่ 1 เป็นจำนวนมาก กล่าวคือ
ในสมัยรัชกาลที่ 1 เงินพระราชกุศลเกณฑ์บุญประจำปีปรากฏในจดหมายเหตุใน
ช่วงระยะเวลา 10 ปี นับจาก จ.ศ. 1151 (พ.ศ. 2332) - จ.ศ. 1165
(พ.ศ. 2346) ราชจ่ายพระราชทรัพย์จะตกอยู่ระหว่าง 500 - 800 ชั่ง จาก
ตัวอย่างบางปีเท่าที่ปรากฏในหลักฐานต่อไปนี้

จ.ศ. 1151 (พ.ศ. 2332) เงินพระราชกุศลประจำปีเป็นเงิน
ประมาณ 4,208 บาท³

จ.ศ. 1154 (พ.ศ. 2335) เงินพระราชกุศลประจำปีเป็นเงิน
ประมาณ 5,112 บาท⁴

¹ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1200 (พ.ศ. 2381)
เลขที่ 93 บัญชีราชจ่ายพระราชทรัพย์ในการพระราชกุศล.

² หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382)
เลขที่ 315 เรื่องเดิม.

³ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1151 (พ.ศ. 2332)
เลขที่ 3 บัญชีเงินพระราชกุศลประจำปี.

⁴ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1154 (พ.ศ. 2335)
เลขที่ 3 บัญชีเงินพระราชกุศลประจำปี.

จ.ศ. 1158 (พ.ศ. 2339) เงินพระราชกุศลประจำปีเป็นเงิน
ประมาณ 6,072 บาท¹

จ.ศ. 1160 (พ.ศ. 2341) เงินพระราชกุศลประจำปีเป็นเงิน
ประมาณ 5,832 บาท²

รายจ่ายพระราชทรัพย์ที่กล่าวข้างต้นยังไม่ได้รวมถึงการสร้างและ
บูรณะปฏิสังขรณ์วัด ถ้านำมารวมกันก็จะพบว่ารายจ่ายพระราชทรัพย์ทางด้าน
ศาสนานั้นรัฐได้ทุ่มเทให้อย่างมากและตลอดเวลา เห็นได้จากตอนปลายรัชกาล
ที่ 3 เมื่อใกล้จะเสด็จสวรรคตก็ยังทรงถวายเงินแก่พระสงฆ์ตามพระอาราม
ต่าง ๆ เป็นจำนวนถึง 1,838 ชั่ง³ หรือเท่ากับ 147,040 บาท พร้อมกับ
พระราชปรารภเรื่องเงิน 10,000 ชั่ง หรือ 800,000 บาท ดังที่ได้กล่าวมา
แล้ว

จากทั้งหมดนี้จะชี้ให้เห็นว่าเพียงทางด้านศาสนาค้นเดียว พระราช-
ทรัพย์ที่จ่ายออกไปก็เป็นจำนวนมาก

ด้านราชการแผ่นดิน รายจ่ายพระราชทรัพย์ทางด้านนี้ครอบคลุมไป
หมดทั้งการสร้างและการทนบำรุงบ้านเมือง การป้องกันประเทศ ตลอดจนการ
ติดต่อกับต่างประเทศและอื่น ๆ เช่น การแจกเบี้ยหวัด ปันบำเหน็จข้าราชการ
เป็นต้น แต่ด้วยข้อจำกัดทางด้านเอกสารทำให้ไม่สามารถที่จะหารายละเอียด
ของการใช้จ่ายพระราชทรัพย์ในบางด้านได้ แต่อย่างไรก็ตามจากการค้นคว้า

¹ หอวชิราวุฒ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1158 (พ.ศ. 2339)
เลขที่ 1 บัญชีเงินพระราชกุศลประจำปี.

² หอวชิราวุฒ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1160 (พ.ศ. 2341)
เลขที่ 1 บัญชีเงินพระราชกุศลประจำปี.

³ หอวชิราวุฒ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 (พ.ศ. 2393)
เลขที่ 34/ข บัญชีถวายเงินพระสงฆ์เมื่อรัชกาลที่ 3 ใกล้จะสวรรคต.

ศึกษาในเรื่องนี้ก็จะทำให้เห็นได้ว่าทางด้านราชการแผ่นดินนั้นพระราชทรัพย์ถูกใช้ไปในเรื่องใดบ้างดังต่อไปนี้

การสร้างและทนบำรุงบ้านเมือง เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ พระราชภาระกิจแรกที่พระองค์ทรงกระทำคือโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายราชธานีใหม่จากกรุงธนบุรีมาตั้งที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาในปี จ.ศ. 1145¹ ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาอรรคมหาธิกรณและพระยาวิจิตรนาวิเป็นแม่กองในการสร้างราชธานีใหม่ที่ดินเดิมซึ่งเป็นที่ตั้งซึ่งพระยาราชาศรีและชาวจีนตั้งบ้านเรือนอยู่² ในการสร้างพระนครใหม่นั้นโปรดเกล้าฯ ให้มีการขุดคูรอบพระนคร สร้างป้อมปราการ พระราชวัง และวัดพระศรีรัตนศาสดารามในคราวเดียวกัน³ ด้วยการโปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมปราการต่าง ๆ ที่ทำด้วยอิฐ และไม้ที่ได้มาจากการเกณฑ์ขึ้นมาบ้างและให้โปรดเกล้าฯ ให้อิฐก่่างแห่งเมืองกรุงเก่าลงมาบ้าง จะเห็นได้ว่าในการสร้างพระนครในตอนแรกนั้นไม่ได้สร้างอย่างถาวรจึงเป็นการรีบเร่งที่จะให้ทันการป้องกันพม่าซึ่งมีข่าวว่ากำลังเตรียมการจะยกทัพมา⁴ ในการสร้างพระนครใหม่ในขั้นแรกนี้ได้คำนึงถึงการป้องกันเป็นสำคัญเห็นได้จากได้มีการขุดคูรอบพระนคร

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ร.ศ. 120), หน้า 51.

² ม.ร.ว.แสงโสม เกษมศรี และ วิมล พงศ์พิพัฒน์, ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2523), หน้า 23 - 24.

³ พระราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดารามจะกล่าวในส่วนราชสำนัก.

⁴ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ, ไทยรบพม่า (พระนคร : สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, 2514), หน้า 553 - 554.

และการสร้างป้อมปราการขึ้นโดยรอบพระนครไว้เป็นระยะห่างกัน 10 เส้นข้าง
ไม่ถึง 10 เส้นข้าง เช่น ป้อมพระสุเมรุ ป้อมยุคนธร ป้อมมหาปราบ ป้อมมหา-
กาฬ ป้อมทะยานเสือ ป้อมมหาไชย ป้อมจักรเพชร ป้อมพระจันทร์ และป้อม
พระอาทิตย์¹ เป็นต้น นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมคามเมืองหน้าค่าน
ต่าง ๆ เพื่อป้องกันข้าศึกที่จะเข้ามาโจมตี ในสมัยรัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯ
ให้สร้างป้อมที่ปากลำตางฝั่งตะวันออกชื่อ ป้อมวิหิตาคม²

ในการสร้างป้อมปราการตามเมืองหน้าด่านที่สำคัญ ๆ นับว่ามีความ
จำเป็นมากดังจะเห็นได้จากสมัยรัชกาลที่ 2 ที่พระองค์ไม่ไว้ใจข้าศึกทางทะเล³
จึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรมหาเสนาบดีเป็นแม่กองลงไปทำเมือง
ขึ้นที่ปากลำตาง พระราชทานชื่อว่าเมืองนครเขื่อนขันธ์⁴ และโปรดเกล้าฯ ให้
พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ กับ เจ้าพระยาพระคลัง เป็นแม่กอง
ไปทำเมืองสมุทรปราการ⁵ ในการสร้างเมืองหน้าด่านในครั้งนั้นได้ทรงโปรด-
เกล้าฯ ให้สร้างป้อมขึ้นหลายป้อม เช่น ป้อมแดงไฟฟ้า ป้อมมหาสังหาร ป้อม
ศัตรุพินาศ ป้อมประโคนชัย ป้อมนารามณ์ปราบศึก เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการ
ตั้งยุ้งฉางศาลาไว้เครื่องศาสตราวุธ และทำลูกทูนสายโซ่ซึ่งกันแม่น้ำอีกด้วย⁶
ครั้นมาถึงในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งเป็นช่วงเวลาของไทยทำสงครามกับญวน การ

¹ม.ร.ว.แสงโสม เกษมศรี และ วิมล พงศ์พิพัฒน์, เรื่องเดิม,
หน้า 155.

²เรื่องเดิม, หน้า 157.

³เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 2 (พระนคร : องค์การคำครุสภา, 2504), หน้า 61.

⁴เรื่องเดิม, หน้า 61.

⁵เรื่องเดิม, หน้า 153.

⁶เรื่องเดิม, หน้า 62.

ป้องกันเมืองหน้าด่านทางทะเลยิ่งมีความสำคัญมาก เห็นได้จากการที่รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมเพิ่มเติมที่เมืองสมุทรปราการ คือป้อมประโคนชัย ป้อมตรีเพชร ป้อมผีเสื้อสมุทร ป้อมวิเชียรโชฎก¹ และโปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมเสือซ่อนเล็บและซุกคลองที่เมืองนครเขื่อนขันธ์อีกด้วย นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมรักษาปากน้ำอื่น ๆ เช่น ป้อมพิฆาตข้าศึก ที่เมืองสมุทรสงคราม และป้อมภัยพินาศ ป้อมพิฆาฏปัจจามิตร ที่เมืองจันทบุรี²

นอกจากมีการสร้างป้อมปราการต่าง ๆ แล้ว รัชกาลที่ 3 ยังโปรดเกล้าฯ ให้มีการสร้างเมืองใหม่สำหรับรับข้าศึกที่จะเข้ามาโจมตีเมืองไทยเช่น ทางค่านพม่าโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมืองขึ้นที่ตำบลปากแพรก สร้างเมืองจันทบุรี เป็นเมืองหน้าด่านรับศึกญวน และที่ตำบลบ่อทราย เมืองสงขลาเป็นเมืองหน้าด่านกับพวกมลายู³

รายจ่ายพระราชทรัพย์ในส่วนนี้จากข้อจำกัดทางเอกสารทำให้ไม่สามารถจะหารายละเอียดของการใช้จ่ายทั้งหมดได้ แต่พบว่าไม่ต่าง ๆ ที่เกณฑ์มาจากหัวเมืองส่วนหนึ่งได้ถูกนำมาใช้สำหรับการนี้ เห็นได้จากเมืองหลวงมีใบบอกไปตามหัวเมืองว่าต้องการไม้มา "จับจ่ายราชการเบ็ดเสร็จ"⁴ คำว่าจับจ่ายเบ็ดเสร็จนั้นอาจจะนำไปใช้ได้หลายกรณี เช่น ทำวัดวาอาราม แต่การ

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1 (พระนคร : องค์การคำคุณฐา, 2504), หน้า 94.

² เรื่องเดิม, หน้า 162, 127, 157.

³ ราชบัณฑิตยสภารวบรวม, ตำนานวัดสุทัศน์ที่รัชกาลที่ 3 ทรงสร้าง, อ่างแล้ว, หน้า 61 - 63.

⁴ หอวชิราวุฒ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 (พ.ศ. 2386) เลขที่ 88 ใบบอกเมืองเชียงใหม่ ส่งไม้ขรสัก.

ทำวัดวาอารามนั้นโดยทั่วไปจะระบุไปเลยว่าต้องการไม้ ชื่อ ไซ่ฟ้า ไบระกา และทางหัวเมืองจะตัดไม้ที่ได้ขนาดส่งลงมาตามไบบอก นอกจากจะทำวัดแล้วก็ใช้ในการทำเสากระโดงเรือ¹ และนอกจากนี้แล้วบรรดาไม้ค้ำกล้าวเช่น ไม้ซอนสัก ไม้ยาง ไม้เต็ง ไม้รัง ยังใช้ทำเสาสายไซ่² ตามป้อมต่าง ๆ อีกด้วย ไม้ที่ทำเสานี้จะมีขนาดยาว 4, 5, 6 วา ใหญ่รอบ 8, 9, 10, 11 กำ ก็นับได้ว่าเป็นขนาดใหญ่ทีเดียวที่จะรับน้ำหนักของ "ลูกท่อนสายไซ่ที่ร้อยเกี่ยวกระหนาบกันเป็นตอน ๆ ใค้มันคงคิ"³ และในการสร้างป้อมต่าง ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็ได้จ้างแรงงานชาวจีนในการก่อสร้างด้วย เช่น การก่อสร้างป้อมวิเชียรโชฎกที่เสียค่าแรงงานจีนถือปูนเป็นเงิน 47 ชั่ง 15 ตำลึง 3 บาท 2 สลึง 1 เฟื้อง⁴ เป็นต้น สำหรับการทนุบำรุงบ้านเมืองนั้น ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนโดยทั่วไปนั้นได้อาศัยอยู่ตามริมน้ำลำคลองเป็นส่วนใหญ่ ทำให้เห็นได้ว่าเส้นทางคมนาคมในสมัยนั้นได้อาศัยแม่น้ำลำคลองเป็นหลัก แม้กระทั่งชาวต่างประเทศเช่น ปาลเลกัวซังก็ได้เขียนเล่าเรื่องเมืองไทยตามที่ได้พบเห็นในกรุงสยามว่า "ในเมืองหลวงไม่มีรถสักคันเดียว

¹ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1197 (พ.ศ. 2378) เลขที่ 17 ไบบอกเมืองพิชัยส่งไม้ขรสัก.

² หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1204 (พ.ศ. 2385) เลขที่ 75 บัญชีเกณฑ์ไม้ยาง ไม้แดง ไม้เต็ง ไม้รัง 490 ต้นทำเสาสายไซ่เมืองสมุทรปราการ.

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 2, อ่างแล้ว, หน้า 62.

⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3 เล่ม 1, อ่างแล้ว, หน้า 94.

ต่างไขว่คว้ากันทั้งนั้น แม่น้ำและลำคลองแทบจะเป็นเส้นทางคมนาคมอย่างเดียว"¹ เท่ากับว่าแม่น้ำลำคลองเป็นหัวใจของการคมนาคมในสมัยนั้น นอกจากจะใช้แม่น้ำในการคมนาคมแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งคลองยังใช้ประโยชน์ทางยุทธศาสตร์ได้เช่นเดียวกับสมัยอยุธยาและสมัยกรุงธนบุรี โดยถือเป็นแนวทางป้องกันข้าศึกจากภายนอกเป็นขั้นแรกก่อนที่จะถึงกำแพงพระนคร และล้อมนกำแพงพระนคร² ดังจะเห็นได้จากในสมัยรัชกาลที่ 1 ที่ทรง

เกณฑ์เขมร 10,000 เข้ามาขุดคลองคูพระนครด้านตะวันออก ตั้งแต่บางลำภูตลอดมาออกแม่น้ำข้างใต้วัดสามปลื้ม ยาว 85 เส้น 13 วา กว้าง 10 วา ลึก 5 ศอก พระราชทานชื่อว่า คูคลองรอบกรุง และคูน้ำแม่น้ำตั้งแต่คลองรอบกรุงข้างใต้ไปจนปากคลองคานเหนือ รวมทางน้ำรอบพระนคร 177 เส้น 9 วา³

นอกจากนี้โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองรอบกรุงแล้วยังโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองมหานาคให้เป็นที่สำหรับประชาชนชาวพระนครจะได้ลงเรือไปประชุมเล่นเพลง สักวา ในเทศกาลฤดูน้ำเหมือนอย่างกรุงศรีอยุธยาอีกด้วย⁴

ในสมัยรัชกาลที่ 2 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองตัดหังเมืองนครเขื่อนขันธ์ นับเป็นคลองเดียวที่ขุดขึ้นในสมัยนั้น

¹ม.ปาดเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ ก้าวหน้า, 2520), หน้า 56.

²ปิยนาด บุนนาค, ดวงพร นพคุณ, สุวิธนา ชาติานิติ "คลองใน กรุงเทพฯ : ความเป็นมา การเปลี่ยนแปลง และผลกระทบต่อกรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปี (2325 - 2525)" (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์, 2525), หน้า 23.

³เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 1, อ่างแล้ว, หน้า 5.

⁴เรื่องเดิม, หน้า 5.

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ระหว่างปี พ.ศ. 2371 ถึง พ.ศ. 2393 มีการขุดคลอง ลอกคลอง 3 คลอง และขุดคลองใหม่อีก 2 คลอง¹ การลอกซ่อมคลองไค้แก่ คลองสุนัขหอน ซึ่งเป็นคลองที่เชื่อมแม่น้ำท่าจีนกับแม่น้ำแม่กลองในแขวงเมืองสมุทรสาครและสมุทรสงคราม คลองบางขุนเทียนจากแขวงเมืองธนบุรีตั้งแต่วัดปากน้ำถึงบางขุนเทียนตอนหนึ่ง และจากบางขุนเทียนถึงวัดเลาและคลองพระโขนง ส่วนคลองที่ขุดใหม่ไค้แก่คลองแสนแสบหรือคลองบางขนากที่เชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำบางประกง และคลองออกเหนือเมืองนครเขื่อนขันธ์อีกคลองหนึ่ง

สำหรับจุดประสงค์ของการขุดคลองในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นก็เพื่อใช้ในการคมนาคมและเป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ที่สำคัญควบคู่กันไป แต่เมื่อเกิดสงครามคลองเหล่านี้ก็มีความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์ ทำให้ในระยะทางการติดต่อกับเมืองหน้าด่านอย่างเช่นเมืองนครเขื่อนขันธ์ และยังสามารถใช้เป็นเส้นทางลำเลียงเสบียงอาหารและกำลังคนจากเมืองหลวงไปยังเมืองเขมรและญวนได้²

การขุดคลองในสมัยรัชกาลที่ 1 นั้นยังใช้การเกณฑ์แรงงานจากไพร่มาขุดคลองดังกล่าวดูจะเห็นได้จากการขุดคลองรอบกรุง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ เปลี่ยนจากการเกณฑ์แรงงานไพร่มาจ้างแรงงานชาวจีนในการขุดคลองเป็นครั้งแรก³ หลังจากนั้นต่อมารัฐก็จ้างชาวจีนในการขุดคลองเรื่อยมา ทำให้เกิดการเสียพระราชทรัพย์เป็นจำนวนมากแทน

¹ ปิยนาด บุณนาค และคณะ, เรื่องเดิม, หน้า 25.

² วีรพันธ์ วารวิชชนนท์, "ความสำคัญของอันนัมสยามยุทธค่อไทยกับพุกาและญวน...", หน้า 6.

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, อ่างแล้ว, หน้า 153.

การเกณฑ์แรงงานจากไพร่

ในสมัยรัชกาลที่ 3 โปรกเกล้าฯ ให้จ้างแรงงานจีนชุกช่อมคลอง สุนัขหอนสิ้นเงินค่าแรงงานจีนชุกเป็นเงิน 102 ชั่ง 4 ตำลึง 1 สลึง¹ และจ้างแรงงานชาวจีนในการชุกช่อมคลองบางขนาก² คือจากค่านวัดปากน้ำ ไปถึงบางขุนเทียนตอนหนึ่งกว้าง 14 วา ลึก 4 ศอก ยาว 78 เส้น 18 วา เป็นเงิน 245 ชั่ง 18 ตำลึง 1 บาท 2 สลึง และจากบางขุนเทียนถึงวัดเลา ยาว 100 เส้น เป็นเงิน 381 ชั่ง 19 ตำลึง 3 บาท 2 สลึง เข้ากัน 2 ทอด ยาว 178 เส้น 18 วา รวมเงิน 627 ชั่ง 18 ตำลึง 1 บาท³ ส่วนการชุก คลองใหม่คือคลองแสนแสบ เริ่มตั้งแต่หัวหมากไปถึงบางขนากเป็นระยะทาง 1,337 เส้น 19 วา 2 ศอก ลึก 4 ศอก กว้าง 6 วา ราคาเส้นละ 70 บาท เป็นเงิน 96,000 บาท⁴ ก็นับได้ว่าเป็นการจ่ายพระราชทรัพย์มากเช่นกันรายการหนึ่ง และผลประโยชน์ที่ได้นั้นจะให้ความสำคัญสำหรับทางยุทธศาสตร์และ ป้องกันเมือง ในส่วนความเป็นอยู่ของประชาชนก็ได้อาศัยล่าคลองเป็นเส้นทาง ในการติดต่อค้าขาย แต่ในส่วนที่ขยายพื้นที่เพาะปลูกยังไม่เห็นชัด⁵

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3 เล่ม 1 อ่างแล้ว, หน้า 95.

² ทอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1192 (พ.ศ. 2373) เลขที่ 22/ก บัญชีจำนวนผู้มีหน้าที่ชุกคลองบางขนาก.

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3 เล่ม 1 อ่างแล้ว, หน้า 114.

⁴ วอลเตอร์ เอฟ. เวลดา, แผ่นดินพระนั่งเกล้า, อ่างแล้ว, หน้า 45.

⁵ ปิยนาด บุนนาค และคณะ, เรื่องเดิม, หน้า 36.

ค่านการป้องกันประเทศ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น บ้านเมืองต้องเผชิญกับภัยสงครามอยู่ตลอดเวลา¹ เพราะฉะนั้นการป้องกันประเทศจึงมีความสำคัญมากที่สุดเรื่องหนึ่ง สมัยรัชกาลที่ 1 นั้น การสงครามกับพม่ามีด้วยกันถึง 7 ครั้ง ในสมัยรัชกาลที่ 2 แม้จะว่างเว้นจากสงครามแต่ไทยก็มีไค่หนึ่งเคยคงเตรียมตัวพร้อมอยู่ตลอดเวลา การสงครามกับพม่านั้นแม้จะหลายครั้งแต่ก็กินระยะเวลาไม่มากนักเมื่อเปรียบเทียบกับที่ไทยทำสงครามกับญวนที่ใช้เวลาถึง 14 ปี ซึ่งเป็นเวลาที่ยาวมากในการทำสงคราม

แต่อย่างไรก็ตามการสงครามในแต่ละครั้ง ผลที่ตามมานั้นก็คือ การสิ้นเปลืองในรายจ่ายพระราชทรัพย์ทั้งสิ้นไม่ว่าจะเป็นค่านกำลังคน เสบียงอาหาร หรืออาวุธ ยิ่งยกทัพไปไกลเท่าไรก็ยิ่งสิ้นเปลืองมากยิ่งขึ้น

ก. กำลังคน กำลังคนถือเป็นพระราชทรัพย์ที่สำคัญที่สุดของแผ่นดิน การเกณฑ์คนเข้าทัพนั้นนอกจากจะเกณฑ์พวกไพร่หลวงเข้าเดือนแล้วยังเกณฑ์จากบรรดาหัวเมืองต่าง ๆ ในการสงครามนั้นไม่มีการแยกว่าเป็นทหารหรือพลเรือน ทุกคนมีหน้าที่เสมอกันในการทำสงคราม ในการสงครามแต่ละครั้งจำนวนไพร่พลในกองทัพมีจำนวนแตกต่างกันไป เช่นการรบกับพม่าคราวศึก 9 ทัพ ทัพพม่ายกพลมาประมาณ 144,000 คน ในขณะที่กองทัพไทยมีไพร่พลเพียง 70,000 เศษเท่านั้น² ในสมัยรัชกาลที่ 3 ในปี พ.ศ. 2383 อันเป็นปีที่ไทยได้ระดมพลครั้งใหญ่เพื่อเตรียมทำสงครามกับญวนด้วยพลทั้งหมด 50,000 คน ซึ่งเกณฑ์มาจากที่ต่าง ๆ เช่นกรุงเทพฯ กับหัวเมืองต่าง ๆ 10,000 คน นครราชสีมา 10,000 คน หัวเมืองลาวเขมรป่าดง 30,000 คน รวมทั้งหมด

¹โปรดดูมทที่ 1.

²ม.ร.ว.แสงโสม เกษมศรี และวิมล พงศ์พิพัฒน์, อ้างแล้ว,

50,000 คน¹ และการเกณฑ์ไพร่พลที่สามารถเกณฑ์เพิ่มได้เสมอตามความเหมาะสมของผู้เป็นแม่ทัพ²

ข. เสบียงอาหาร ในขณะที่เกณฑ์ไพร่พลเข้ากองทัพนั้นจะระบุว่าไพร่เตรียมข้าวไปได้คนละ 3 ถัง³ แล้วก็ตาม แต่การรบในแต่ละครั้งมิได้จำกัดเวลาสิ้นสุด ด้วยเหตุนี้เองกองทัพจึงต้องมีคลังเสบียงอาหารติดไปด้วยเสมอ เสบียงอาหารที่สำคัญก็คือข้าวและเกลือที่ใช้ประกอบอาหาร

ในการรบแต่ละครั้งกองทัพได้จ่ายเสบียงอาหารมากน้อยต่างกันดังจะเห็นได้จากในสมัยรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1146 (พ.ศ. 2327) รัฐได้จ่ายข้าวเป็นเสบียงเลี้ยงทหารในกองทัพ 11,045 คน เป็นข้าว 5,273 เกวียน 78 ถัง 10 ทะนาน กับเงิน 276 ชั่ง 2 ตำลึง 2 บาท และในปี จ.ศ. 1147 (พ.ศ. 2328) ได้จ่ายข้าวจำนวน 5,483 เกวียน 48 ถัง รวม 2 ปี เป็นข้าว 10,757 เกวียน 26 ถัง 10 ทะนาน⁴ ในสมัยรัชกาลที่ 2 แม้จะไม่ได้มีศึกสงครามมาประชิด แต่ก็ได้มีการจ่ายเสบียงอาหารให้เพื่อเตรียมรบศึก⁵ ใน

¹ หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382)
เลขที่ 3 บันทึกใบบอกราชการทัพญวน.

² หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1203 (พ.ศ. 2384)
เลขที่ 3 เรื่องราชการทัพญวน.

³ หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 (พ.ศ. 2386)
เลขที่ 10 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงกรุงเก่า สระบุรี อ่างทอง เรื่องให้เร่งกองทัพให้เกณฑ์ข้าวเสบียงคนละ 3 ถัง.

⁴ หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1147 (พ.ศ. 2328)
เลขที่ 1 สำเนาจ่ายข้าวส่งกองทัพ.

⁵ หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1172 (พ.ศ. 2353)
เลขที่ 11 หนังสือเจ้าพระยาจักรีถึงเมืองราชบุรี.

บางครั้งก็โปรดเกล้าฯ ให้ตามเมืองต่าง ๆ ปลูกนางข้าวเพื่อบรรจุข้าวไว้ใช้ในยามสงครามให้ได้ถึง 200 ถึง 300 เกวียน¹ เป็นต้น

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ไทยทำสงครามกับญวนนานถึง 14 ปี จะเห็นว่า มีใบบอกเข้ามาขอเสบียงอาหารอยู่ตลอดเวลา ซึ่งทางเมืองหลวงก็ได้จัดส่งให้เสมอ แต่เนื่องจากระยะทางไกลบางครั้งก็ให้เมืองใกล้ ๆ เช่น จันทบุรี หรือ ตราด เป็นต้น ดังจะเห็นได้จากจดหมายเหตุดังต่อไปนี้

มีหนังสือถือไปว่าโปรดให้กำปั่นบนทุกข้าวสาร 50 เกวียนออกมาพระราชทานเจ้าพระยาบดินเดชา... และว่าชาวซึ่งจะขนออกไปทางทาสวาย ระยะทางไกลจะขอรับพระราชทานข้าวเปลือกที่เมืองจันทบุรีและตราด 800 เกวียน สิบเป็นข้าวสาร ใคมีหนังสือมาเกณฑ์ให้เจ้าเมืองกรมการ เมืองสีขาวไปส่ง ณ เมืองกำพงโสมจะได้จัดเกี่ยวนมารับข้าวไป ณ อุดงมีไชย²

ในการขนข้าวสารนั้นต้องใช้เวลาานมากเพราะเนื่องจากระยะทางไกล บางครั้งขนข้าวเกือบปีก็ยังไม่เสร็จ เช่นเมื่อครั้งเจ้าพระยาบดินเดชาขอข้าวสารเข้ามา 1000 เกวียน³ แต่ในบางครั้งแม้ว่าจะมิได้พระราชทานข้าวสารออกมาแต่ก็ได้พระราชทานเงินให้เจ้าพระยาบดินเดชาจัดซื้อข้าวอยู่เสมอเพื่อไพร่พลจะไม่ขัดสนด้วยเสบียงอาหาร ดังจะเห็นได้จากสารตราต่อไปนี้

¹ หอวชิราวุธ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1172 (พ.ศ. 2353)

เลขที่ 11 เรื่องเดิม.

² หอวชิราวุธ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1195 (พ.ศ. 2376)

เลขที่ 7 จดหมายราชการทัพญวน.

³ หอวชิราวุธ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 (พ.ศ. 2386)

เลขที่ 5 บันทึกกระแสพระราชดำริว่าด้วยราชการทัพญวน.

หนังสือเจ้าพระยาจักรีมาถึงเจ้าพระยาบดินเดชาด้วยบอกขอราชการให้
หมื่นไทรถื่อเขามานั้นให้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบใตฝ่าละออง
ทูกประการ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงคิดถึงนายทัพนายกองไพร่พลจะขัดสน
ควยเสบียงอาหารพระวิตกหนักทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าว่าแต่ก่อนใ
พระราชทานเงินออกไปให้เจ้าพระยาบดินเดชาซื้อข้าวเลี้ยงกองทัพ ๗ ปี

ชวคโทศก 2 ครั้งเงิน $\frac{200}{+}$

ฉลุตรีศก 1 ครั้งเงิน $\frac{100}{+}$

ขารจัตวาศก 1 ครั้งเงิน $\frac{100}{+}$

๗ ปีเถาะ เบญจศก

ได้พระราชทานข้าวออกมาและในปีมะโรงฉลุศกนี้ ครั้นจะให้ชนเมืกข้าวส่ง
ออกไป ทุกวันนี้ข้าวก็กัดสนแลทางก็ไกลกันดาร จึงโปรดพระราชทานเงิน
หลวง $\frac{100}{+}$ ให้จมีนชัยภูษาคุมเงินรับออกไปมอบให้หลวงยี่สุารุเสนาคุมเงิน
หลวง $\frac{100}{+}$ ออกไปสงจมีนสุรรเพชรภักดีให้สงเงินต่อไปให้เจ้าพระยา
บดินเดชา ทรงพระราชดำริว่าเจ้าพระยาบดินเดชาผู้มีสิทธิในราชการ เมือง
ลาว กว้างขวางทั้งสติปัญญา也多พอจะคิดอ่านซื้อข้าวมาเจ้าจ่านเลี้ยง
กองทัพไปได้ นายทัพนายกองไพร่พลจะไม่ได้คอยยากเสบียงอาหาร จะได้
เป็นกำลังราชการต่อไป¹

นอกจากข้าวแล้วเสบียงอาหารที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่จะต้องส่งควบคุม
ไปกับข้าวนั้นก็คือ "เกลือ" เกลื่อนี้ถูกเก็บขึ้นฉางเอาไว้จ่ายราชการทัพเช่น
เดียวกับข้าว ดังจะเห็นได้จากการจ่ายให้แก่กองทัพในปี จ.ศ. 1195 (พ.ศ.
2376)² จ.ศ. 1206 (พ.ศ. 2388)³ จ.ศ. 1207 (พ.ศ. 2389)⁴ เป็นต้น

¹ หอวชิราวุฒ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 (พ.ศ. 2388)

เลขที่ 2 สารตราเจ้าพระยาจักรี เรื่องพระราชทานเงิน 10 ชั่งสำหรับซื้อเสบียง.

² หอวชิราวุฒ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1195 (พ.ศ. 2376)

เลขที่ 7 เรื่องเคิม.

³ หอวชิราวุฒ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 (พ.ศ. 2388)

เลขที่ 153 ร่างสารตราตอบรับเกลือ.

⁴ หอวชิราวุฒ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 (พ.ศ. 2389)

เลขที่ 11 คัดบอกเรื่องฎานขอเป็นไมตรี.

ค. อาวุธ นับว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับกองทัพได้แก่ ปืนใหญ่ ปืนคาบศิลา ปืนลม ปืนสเรียบ รวมทั้งกระสุน¹ ปืนเหล่านี้นอกจากจะมีไว้สำหรับรักษาพระนครแล้วอีกส่วนหนึ่งจะถูกส่งไปไว้ตามหัวเมืองเพื่อไว้ป้องกันบ้านเมือง โดยทางหัวเมืองเหล่านี้จะทำบัญชีทางว่าวเข้ามาขอเบิกปืนไปใช้ในราชการ แจ้งความจำนงเข้ามาว่าจะขออะไร ทางเมืองหลวงจะจัดส่งไปให้ดังจะเห็นได้จากเอกสารต่อไปนี้

ข้าฯ พระราชอิน ท้าทางว่าวรายเบิกปืน

กระสุน
คินคำ

ไปทัพในกองปืนหัวเมือง

หนองคาย	50			
หนองหาน	30	110		
ชัยบุรี	30		140	
ขอเอาปืนเมืองชนบท	30		152	
จะเบิกไปแตกกรุง	คาบศิลา 112		5	157 บอก
	คาบเลน			
เบิกกระสุนคินคำ	252	บอกๆละ 100	นัด 25200	
หยาบแลน	5	บอกๆละ 50	นัด 250 ²	

หนทางที่จะได้ปืนมาโดยสะดวกนั้นคือการติดต่อกับตะวันตก ดังจะเห็นได้จากการเป็นพระราชไมตรีกับโปรตุเกสใน จ.ศ. 1148 (พ.ศ. 2329) นอกจากเจ้าเมืองโปรตุเกสจะพระราชทานปืนคาบศิลา 3,000 กระบอกแก่ไทยแล้ว ไทยยังสามารถติดต่อดี้อาวุธปืนได้โดยสะดวก³ ในสมัยรัชกาลที่ 2 ก็

¹ หวนชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1187 (พ.ศ. 2368) เลขที่ 22 บัญชีปืนเก่าใหม่.

² หวนชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 6 บัญชีทางว่าวจำนวนปืนซึ่งพระราชทาน.

³ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 62 เล่มที่ 34 ว่าด้วยเหตุฝรั่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2512), หน้า 211.

เช่นกันเมื่อครั้งที่จอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) เดินทางมาเป็นทูตนั้นนอกจากสินค้าอังกฤษที่มีค่าเป็นจำนวนมากแล้วยังมีสินค้าศิลปะจำนวน 4,000 กระบอกกับกระสุนอีกเป็นจำนวนมาก¹ และเมื่อครั้งที่อังกฤษส่งนายเฮนรี เบอร์นี่ (Henry Burney) เข้ามาเป็นทูตก็ได้นำปืนเข้ามาพระราชทานด้วยเช่นกัน² พวกเขาตระวันตรูู้ว่าไทยต้องการอาวุธมาก และมีความคิดว่าการจัดส่งอาวุธให้แก่ราชสำนักสยามเป็นการแสดงน้ำใจของมิตร³ นอกจากนี้จะได้เป็นการติดต่อกับตะวันตกแล้ว ไทยยังสามารถจัดซื้ออาวุธได้จากเกาะหมากจนบางครั้งเงินที่ส่งไปจัดซื้อไม่พอดึงกับต้องให้เจ้าพระยามนทร ไปยืมเงินมาจากราษฎรเพื่อซื้อปืนดังปรากฏตามจดหมายเหตุดังนี้

ยืมเงินพระอภิรักษ์และเชควิศวีเชโต จีนหัวใหญ่ จีนริม จีนซัง ซื้อเหล็กซื้อปืนรวมทั้งสิ้น 1829 เทริญญ รวมเป็นเงินจัดซื้ออาวุธ 3007 เทริญญ เป็นเงินไทย 75 ซัง 3 คำสิ่ง 2 บาท โคเรื่อละเลาลำ 1 ราคา 1000 เทริญญ ปืนมเหลา 2 ฉัตรไชย 2 บอเรียบทอง 4 บอเรียบเหล็ก 8 จินคาทอง 1 หลักทอง 4 หลักทองปราย 1 หลักปรายทอง 2 ทองปรายเหล็ก 2 รวม 26 บอกร เงิน 1810 เทริญญ 9 สลิ่ง 7 ลุย กระสุนเผา คินโน 29 คอกสร 14 รวม 42 ใบ เงิน 17 เทริญญ คินป็นฝรั่ง 2 ถังหนัก 99 ซัง เงิน 45 เทริญญ มีคปลายปืน 7 เลม เงิน 7 เทริญญ ทาบเหล็กหนัก 94 ซัง เงิน 15 เทริญญ 3 สลิ่ง 2 ลุย เหล็กฟากซี่ใหญ่ 44

¹ไพโรจน์ เกษแมนกิจ (แปล), เอกสารครอว์ฟอร์ด กรมศิลปากรจัดเผยแพร่ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2515), หน้า 185.

²สาวิตรี สุวรรณสถิตย์ (แปล), เอกสารของเฮนรี เบอร์นี่ เล่มที่ 1 กรมศิลปากรจัดพิมพ์ (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2514), หน้า 80.

³ไพโรจน์ เกษแมนกิจ (แปล), เอกสารของเฮนรี เบอร์นี่ เล่มที่ 2 ตอน 2 กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2520), หน้า 49.

เล็ก 89 รวม 124 อัน ๆ ละ 11 เหรียญ 2 สลึง เพื่อเป็นเงิน 3007
เหรียญ 1 เพื่อ คืดเหรียญละ 2 บาทเป็นเงินตรา 75 ชั่ง 3 ตำลึง
2 บาท 1 สลึง¹

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ความจำเป็นในเรื่องอาวุธยังมีมากขึ้น เมื่อเกิดสงครามจะ
เห็นได้จากการส่งปืนใหญ่ กระสุน จ่ายไปตามหัวเมืองต่าง ๆ เช่น สมุทรปราการ
นครเขื่อนขันธ์ สาครบุรี เป็นจำนวนปืนถึง 437 กระบอก กระสุน 66,602 นัด²

ในระหว่างการทำสงครามกับญวนจะมีสารตราเข้ามาขอให้ส่งอาวุธ
ปืนพร้อมด้วยกระสุน คราวละมาก ๆ ดังเช่น จ.ศ. 1200 ขอกระสุนปืน 3,000
กระสุน คานศิลา 1,500 กระบอก³

หนังสือเจ้าพระยาจักรีมาถึง พระราชโยธา ๖ ด้วยทรงพระกรุณาตรัส
เจ้าพระยาบดินเดชาที่สมุหนายกบอกหนังสือใหญ่มิใจรักถือหนังสือบอก
เข้ามาแจ้งราชการว่ากระสุนดินค้ำมีน้อยหาพอจ่ายราชการไม่ ขอพระราช
ทานกระสุนดินค้ำออกไปไว้สำหรับราชการอีกนั้น บัดนี้โปรดเกล้าให้ขุนภักดี
โยชามหากาญจนาถ คุมกระสุน 31000 ออกมาให้อย่าใดค้างอยู่⁴

ในปี จ.ศ. 1207 (พ.ศ. 2388) ได้มีใบบอกเข้ามาขอกระสุนปืนถึง 60,000
กระสุน กระสุนปากนก 12,000 กระสุน⁵ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าทางเมืองหลวง

¹ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 (พ.ศ. 2352)

เลขที่ 2 สำเนาใบบอกจัดซื้ออาวุธในกองทัพ.

² หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1190 (พ.ศ. 2370)

เลขที่ 10 บัญชีจำหน่ายปืนใหญ่ กระสุนไปไว้หัวเมือง.

³ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1200 (พ.ศ. 2381)

เลขที่ 14 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระภิรมย์ราชาเรื่องส่งกระสุนปืนไปเมืองเสียมราฐ.

⁴ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1203 (พ.ศ. 2384)

เลขที่ 6 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาราชโยธา เรื่องให้ส่งกระสุนดินค้ำ.

⁵ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 (พ.ศ. 2388)

เลขที่ 23 บัญชีกระสุนปืนส่งออกเมืองอุคงมีไชย.

ได้จ่ายอาวุธในยามสงครามไม่น้อยเลย

ส่วนการรักษาความสงบภายในประเทศ ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์จะมุ่งไปทางการปราบปรามความวุ่นวายของบรรดาหัวเมืองโดยเฉพาะหัวเมืองมลายู ทั้งในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3 หัวเมืองลาวคราวเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 ในการปราบปรามบรรดาหัวเมืองต่าง ๆ เรื่องที่เกิดขึ้นตลอดเวลาเนื่องมาจากบรรดาหัวเมืองเหล่านี้ต้องการจะเป็นอิสระจากภายใต้การปกครองของไทย ยิ่งต่างชาติ ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี ภาษาราชการ ดังเช่นหัวเมืองแถบมลายู ก็ยากที่จะปกครอง หรือแม้กระทั่งลาวที่อยู่ใต้การปกครองของไทยมาตลอด ก็คิดจะแยกตัวจากไทยดังเช่นเจ้าอนุวงศ์เป็นต้น ในการยกกองทัพจากเมืองหลวงไปปราบปรามแต่ละครั้งย่อมหมายถึงการสูญเสียกำลังคนและเสบียง ดังจะเห็นได้จากการพระราชทานข้าวออกไปเมื่อคราวยกทัพไปปราบหัวเมืองทางใต้ ซึ่งรัชกาลที่ 3 ได้ทรงเอาพระทัยในเรื่องนี้เป็นอย่างดี ทรงตรัสถามถึงข้อราชการต่าง ๆ พร้อมกับพระราชทานข้าวไปให้กองทัพจะได้ไม่ขัดสนเรื่องเสบียงอาหาร¹ ทางด้านศึกเจ้าอนุวงศ์ก็เช่นกันเสบียงอาหารนอกจากจะได้จากเมืองหลวงแล้ว ยังสามารถเกณฑ์ได้จากตามรายทางที่ไปได้² นอกจากนี้ก็รับพระราชทานเสบียงมาช่วย³ ซึ่งกว่าจะเสร็จศึกเจ้าอนุวงศ์ก็สิ้นเปลืองทั้งกำลังคนและเสบียงอาหาร เช่นกัน

¹ หลวงอุดมสมบัติ, จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ อ่างแล้ว, หน้า 39, 77, 153, 169, 287.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3 เล่ม 1 อ่างแล้ว, หน้า 62.

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3 เล่ม 1 อ่างแล้ว, หน้า 67.

แต่อย่างไรก็ตาม ในการปราบปรามหัวเมืองต่าง ๆ ให้อยู่ในความสงบ หรือแม้แต่การปราบปรามจลาจลของจีนทั่วเหียนก็ตาม ย่อมทำให้รัฐเสียค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมาก¹

ค่านการติดต่อกับต่างประเทศ ไทยได้เริ่มมีความสัมพันธ์กับประเทศทางตะวันตกใหม่อีกครั้งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น² ในการรับรองทูตแต่ละครั้งไทยถือเป็นธรรมเนียมที่จะต้องให้ทูตอยู่อย่างสบายที่สุด ในสมัยรัชกาลที่ 2 ก็โปรดเกล้าฯ พระราชทานให้ทูตอยู่ที่บ้านองเชียงสือ³ ในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อคราวที่เฮนรี เบอร์นี เข้ามาเป็นทูต โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานปลูกเรือนรับที่หน้าวัดประยุรวงศาวาส เป็นเรือน 5 ห้อง หลัง 1 โรงทหาร 7 ห้อง หลัง 1 และโรงครัว⁴ พร้อมด้วยเตียง มุ้ง หมอน ตุ่มน้ำ⁵

นอกจากจะปลูกเรือนรับรองแล้วสิ่งที่รัฐบาลไทยได้จ่ายให้เป็นประจำในการรับรองทูต นั่นคือทรงพระราชทานข้าวจำนวนหนึ่งให้แก่คณะทูตอีกทั้งพระราชทานเงินให้ประจำทุกเดือน ๆ ละ 3 ชั่ง และเงินตราอีก 240 บาท เพื่อเป็นการทดแทนค่าใช้จ่ายและสิ่งของต่าง ๆ ของคณะทูต⁶ ทั้งนี้เพราะความจริงแล้วคนไทยมีความประสงค์จะจัดอาหารเลี้ยงคณะทูตเป็นประจำทุกวัน แต่เนื่องจากพวกคณะทูตกินเนื้อสัตว์เป็นส่วนใหญ่ การฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเป็นการขัดต่อศาสนา

¹สมคิด ศรีสิงห์, "การบริหารภายในอาณาจักรในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น...", หน้า 22.

²โปรดคบุทที่ 1 หน้า 18 - 20 และบทที่ 2 หน้า 47 - 50.

³ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62 เล่มที่ 34, อ่างแล้ว, หน้า 228.

⁴เจ้าพระยาพิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3 เล่ม 1, หน้า 27.

⁵ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 62 เล่มที่ 34, หน้า 276 - 277.

⁶สาวิตรี สุวรรณสถิตย์ (แปล), เอกสารเบอร์นี เล่ม 1 อ่างแล้ว, หน้า 65.

ของไทย จึงเห็นว่าจะเป็นการดีที่สุดคือการให้เงินแล้วจัดอาหารเองตามใจชอบ¹ และจะพระราชทานให้จนกว่าจะคืนทางกลับ²

ในการพระราชทานเงินให้แก่คณะทูตนั้น ในสมัยรัชกาลที่ 2 ก็ทรงพระราชทานเงินเบี้ยเลี้ยงระหว่างที่ทูตอยู่เมืองไทยเดือนละ 2 ชั่ง เป็นเวลา 8 เดือน³

ในการต้อนรับทูตของไทยนั้นได้ครอบคลุมไปถึงการรับทูตจากบรรดาหัวเมืองประเทศราชทั้งหลายด้วยเช่นกัน โดยการดูแลเอาใจใส่ตลอดระยะเวลาที่พำนักอยู่ในกรุงเทพฯ สร้างที่พักอาศัยให้อยู่⁴ นอกจากนี้ยังได้พระราชทานเครื่องอำนวยความสะดวกสบายเช่น เสื้ออ่อน คุ่มน้ำ และน้ำมันมะพร้าว⁵ เป็นต้น ในค่านเสบียงอาหารก็โปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานข้าวให้พอตลอดเดือน บางครั้งก็โปรดเกล้าฯ ให้กรมนาจ่ายข้าวสาร 24 ถังบ้าง⁶ 71 ถังบ้าง⁷

¹ สาวิตรี สุวรรณสถิตย์ (แปล), เอกสารเขอร์นี เล่ม 1 อ่างแล้ว, หน้า 73.

² หอวชิราวุฒ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 (พ.ศ. 2391) เลขที่ 3 ตอนที่ 16 ให้จ่ายเงินแก่ฝรั่งจนกว่าจะกลับประเทศ.

³ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 62 เล่มที่ 34 อ่างแล้ว, หน้า 225.

⁴ หอวชิราวุฒ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 (พ.ศ. 2387) เลขที่ 12 ตอนที่ 49 พระราชทานจาก 300 ตับให้แสนท้าวเมืองหลวงพระบาง.

⁵ หอวชิราวุฒ, เรื่องเดิม.

⁶ หอวชิราวุฒ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 (พ.ศ. 2386) เลขที่ 6 ตอนที่ 12 จ่ายข้าวสารให้แก่แขกเมืองกดินตัน.

⁷ หอวชิราวุฒ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 (พ.ศ. 2387) เลขที่ 6 ตอนที่ 12 ให้จ่ายสิ่งของตอบแทนแขกเมือง.

ส่วนในเรื่องของการพระราชทานของตอบแทนนั้น ตามธรรมเนียมไทยถือว่าเมื่อได้รับของขวัญจากผู้ใดจะต้องส่งของขวัญตอบเป็นมูลค่าเท่ากัน¹ ในสมัยรัชกาลที่ 2 พระราชทานของตอบแทนบรรณาการ ให้ว้าพมาซ้าหลวงใหญ่แห่งอังกฤษ ได้แก่ คีบูก จำนวน 108 แห่ง รง 3 ดังกับ 2 ตะกร้า กระวาน 9 ถุง ไม้กฤษณา 13 ถุง พินซ่าง 10 อัน น้ำตาลทราย 214 ถุง พริกไทย 272 ถุง² เป็นต้น

ในรัชกาลที่ 3 เมื่อครั้งเอกมัน รอเบิร์ต เข้ามาเป็นทูตได้พระราชทานสิ่งของงาช้าง 5 ลำหาว นก 2 หาว คีบูกนก 10 หาว รงนก 2 หาว เนื้อไม้หนัก 23 หาว น้ำตาลกรวดหนัก 5 หาว น้ำตาลทรายหนัก 20 หาว กายานหนัก 25 หาว พริกไทยหนัก 11 หาว เร่วหนัก 2 หาว ครั่งหนัก 5 หาว และฝางหนัก 10 หาว³

นอกจากเอกมัน รอเบิร์ต แล้ว ยังมีทูตที่เข้ามาในรัชกาลนี้และได้รับของท่านองนี้คือ บาเลสเตีย (Ballestier) ทูตสหรัฐอเมริกาในปี พ.ศ. 2393 และเซอร์เจมส์ บรูก (Sir James Brooke) ทูตอังกฤษในปีเดียวกัน เป็นต้น ส่วนบรรณาการเจ้าเมืองประเทศราชนั้น เมื่อเวลาจะทูตลากลับไปก็ทรงพระราชทานเสปียงอาหารในระหว่างการเดินทางด้วย จะเห็นได้จากเมื่อครั้งเจ้าเชียงใหม่ทำเครื่องบรรณาการส่งลงมาทูตเกล้าถวาย เมื่อจะทูตลาไปก็โปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานเครื่องชั้นหมากมีพดูหมาก คนโท และกระโถนกับ

¹ เอกสาร เอนรี เบอร์นี เล่ม 1 อ่างแล้ว, หน้า 76.

² ไฟโรจน์ เกษแมนกิจ (แปล), เอกสารของครอว์ ฟอร์ด, อ่างแล้ว, หน้า 69.

³ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 62 เล่มที่ 34, อ่างแล้ว, หน้า 281 -

จ่ายข่าวสารให้ 25 หนาน¹ ครั้นแหกหัวเมืองมาลาญเข้ามาเฝ้าถวายข้อราชการ เมื่อเวลาพลลางลับก็ทรงพระราชทานเสปียงอาหารรายทางให้เสมอ เพื่อมิให้ขัดสนเสปียงอาหาร² เป็นต้น

5. ค่านอื่น ๆ นอกจากรายจ่ายที่กล่าวข้างต้นทั้งหมดแล้ว รัฐยังมีรายจ่ายค่านต่าง ๆ อีกหลายประการ เช่น การแต่งตั้งเจ้าเมือง พระราชทานเบี้ยหวัด ปูนบำเหน็จราชการ พระราชทานสิ่งของ ช่วยงานศพเจ้าเมือง ตลอดจนการต่อเรือและสร้างโรงช้าง เป็นต้น

ก. การแต่งตั้งเจ้าเมือง หมายถึงบรรดาขุนนางในเมืองหลวงและเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ในพระราชอาณาเขตรวมทั้งหัวเมืองประเทศราชด้วย โดยที่พระมหากษัตริย์จะพระราชทานเครื่องยศ³ ให้ลักษณะและประเภทเครื่องยศได้แก่

1. เครื่องอุปโภคที่มีค่าได้แก่ เจียค ถาดหมาก พานหมาก คนโทน้ำ โตะ กา นีบหมาก ซึ่งมีทั้งทอง เงิน แถม
2. สายประจำ เป็นประจำทอง 108 เม็ดสำหรับสวดพุทธมนต์เพื่อระลึกถึงพระพุทธรูปทางศาสนา
3. เครื่องอาวุธ คือดาบ กระบี่ ซึ่งมีทั้งเงินและทอง

¹ หอวชิราวุฒ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 (พ.ศ. 2386) เลขที่ 1 ตอนที่ 34 ทอมเครื่องบรรณาการเมืองเชียงใหม่.

² หอวชิราวุฒ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 (พ.ศ. 2387) เลขที่ 7 ให้จ่ายข่าวสารให้แขกชาวเมืองมลิวัน และ หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1211 (พ.ศ. 2392) เลขที่ 2 ตอน 22 จ่ายข่าวสารรายทางให้แขกเมือง.

³ ประยุทธ์ สิทธิพันธ์, "ขุนนางสยาม" (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, 2520), หน้า 35 - 36.

4. เครื่องสูง เช่น พระกรดส์ปทน ทำด้วยวัตถุหลายชนิด เช่น โหมค แพร ปัสตุ
5. เครื่องภาชนะเช่น คานหาม เสลียงต่าง ๆ และ เรือกัญญา
6. หมวกหรือพระมาลา
7. เครื่องผ้าแพรพรรณ ส่วนใหญ่เป็นเสื้อผ้าทั้งเสื้อยศประจำตำแหน่งและเสื้อธรรมดา เช่น เสื้อครุย เสื้อทรงประพาส เสื้ออัศดัด เสื้อเข้มขาบ เสื้อเยียรบับ เสื้อสีกราช ผ้ามีหลายประเภทเช่น ผ้าปุม ผ้าสมบัก ผ้าลายอย่าง ผ้าม่วง ผ้าแพรหนังโก๊ แพรขาวเพลาะ แพรโจง แพรสีกุเหล่า¹ เป็นต้น

¹สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, "บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ" (พระนคร : สมาคมสังคมนศาสตร์, 2506), หน้า 5, 27, 63 และใน การแต่งกายสมัยรัตนโกสินทร์ หนังสือชุดกรุงเทพฯ สองศตวรรษ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2525), หน้า 13, 21 - 23.

*เสื้อเสนาภูค เป็นเสื้อสีพิมพ์สีสลับ เป็นลายสิงห์ขบตามตัวเป็นลายเกล็ดเกราะ ที่แถวคอกและชายเสื้อเป็นลายขอบ

ผ้าปุม จะมีทั้งผ้าปุมไทย ปุมเขมร ปุมลาว มีสีสรรสดใสมาก ใช้นุ่งโจงกระเบน

ผ้าสมบัก บางที่เรียกผ้าสองบัก มีทั้งสมบักกรวยเชิง สมบักปุมจนถึงสมบักริ้วหรือสมบักลาย ผ้าสมบักนี้จะเป็นผ้าที่ทอด้วยไหมเพลาะกลาง มีสีและลวดลายต่าง ๆ ผ้าสมบักปุมชั้นสมเด็จพระยานางผ้าสมบักลายชั้นเจ้ากรมปลัดกรมขุน ผ้าที่กล่าวทั้งหมดนี้เป็นผ้าที่ไทยทอขึ้นเอง นอกจากนี้ก็มีซื้อมาจากต่างประเทศ เช่นผ้าเข้มขาบ ผ้าเยียรบับ ผ้าไหม ผ้าแพร ผ้าปัสตุ ผ้าลายอย่าง.

เครื่องยศเหล่านี้พระมหากษัตริย์จะพระราชทานให้แก่ขุนนาง เจ้าเมืองต่าง ๆ ตามแต่ฐานะศักดิ์ของคนเช่น ยศชั้นเจ้าพระยาในระหว่างรัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 5 ได้นำแบบแผนมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยา เครื่องยศที่ได้พระราชทานได้แก่ พานทอง กระโถนทอง เต้าน้ำ กระป๋ี่สีรณะนาคสามเศียร ผักประดับพลอยลงยาราชาวดีเป็นต้น ส่วนตำแหน่งพระยาที่เป็นเสนาบดีชั้นจตุสดมภ์ทั้ง 4 หรือข้าราชการที่ว่าการใหญ่ เจ้าเมืองหัวเมืองเอก โท ศรี จัตวา ศักดินา 10,000 เครื่องยศที่ได้รับพระราชทานจะเป็นเครื่องทอง พระยาชั้นแรกจะได้เครื่องยศโลหะทอง กาทอง ฐานะศักดิ์สูงขึ้นไปได้พานทอง และหีบหมากทอง เป็นต้น ส่วนตำแหน่งต่าง ๆ ในเมืองเช่นผู้ช่วยราชการเมือง ก็จะได้ถาดทอง คนโททอง ปลัดเมืองจะได้ถาดหมากกาไหลทอง คนโทกาไหลทอง ยกกระบัตร์จะได้ถาดหมากเงิน เสื้อผ้า 1 สำหรับ¹ เป็นต้น

การพระราชทานเครื่องยศต่าง ๆ เหล่านี้จะเห็นได้จากทั้งรัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3 ดังจะได้ยกตัวอย่างจากจดหมายเหตุในรัชกาลต่าง ๆ ได้แก่ ในสมัยรัชกาลที่ 1 เช่นการตั้งเจ้าเชียงใหม่

ควยสมุเด็จุพระบรมนาถบรมพิชพระพุทฺธเจ้าอยู่หัวมีพระราชโองการโปรดเกล้าแต่งตั้งเจ้าพระยาเชียงใหม่...ทรงพระราชทาน

เงินตรา

๕

ฉลองพระองค์

ผ้าเชมชาบนุง ผืน 1

ผ้าปูม ผืน 1

ผ้าเจียรบาศ

พระแสง

เครื่องมา

เสลียงงา

¹ ประยูร ลิทธิพันธ์, เรื่องเดิม, หน้า 41 - 45.

² หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1164 (พ.ศ. 2345)

ในสมัยรัชกาลที่ 2 พระราชทานเสื้อผ้าให้แก่เมืองเพชรบูรณ์และนครราชสีมา เช่นเสื้ออัลดัดขาวกระจาย เสื้อเข็มคาวรีว ผ้าปุม แพรขาว ถาดหมากเงิน และคนโทเงินเป็นต้น¹ ในสมัยรัชกาลที่ 3 พระราชทานแก่เจ้าเมืองทางฝ่ายเหนือเช่นเมืองเชียงใหม่ ลำปาง หลวงพระบาง เช่นเมืองเชียงใหม่มีถาดทองคำกลม คนโท กระโถน กระจับปั้งทองคำ ประคำทองคำ 108 เม็ด แหวนเพชร มาลาอย่างฝรั่งหุ้มกำมะหยี่ เสื้อทรงประพาส เสื้อเข็มขาว แพรขาว ปุมเขมร ผ้าขาว ผ้าลาย ผ้าปัก² เป็นต้น

หัวเมืองทางคานอีสานก็พระราชทานให้เช่นกัน ในปี จ.ศ. 1207 (พ.ศ. 2388) เมืองที่ได้รับพระราชทานมีนครพนม อุบลราชธานี กาศสินธุ์ เขมรราช เญนนคร และบรรดาเมืองที่ตั้งขึ้นใหม่เช่นเมืองรามราช เมืองท่าขอนยาว เมืองแสรวบาดา³ เป็นต้น ส่วนหัวเมืองมลายูที่ได้รับพระราชทานเมื่อปี จ.ศ. 1207 (พ.ศ. 2388) ได้แก่เมืองกลันตัน ตรังกานุ ปะลิส สายบุรี ยะหรง์ ตานี ไทรบุรี⁴ เป็นต้น

¹หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1175 (พ.ศ. 2356) เลขที่ 4 บัญชีพระราชทานเสื้อผ้าแก่ข้าราชการหัวเมือง.

²หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 (พ.ศ. 2388) เลขที่ 19 บัญชีจำนวนสิ่งของแลเครื่องยศ พระราชทานให้เมืองเชียงใหม่ ลำปาง หลวงพระบาง และ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 (พ.ศ. 2386) เลขที่ 21 บัญชีเครื่องยศหัวเมืองต่าง ๆ ฝ่ายเหนือ.

³หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1203 (พ.ศ. 2384) เลขที่ 85 บัญชีพระราชทานผ้าแก่ข้าราชการหัวเมือง.

⁴หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1203 (พ.ศ. 2384) เลขที่ 85 บัญชีรายชื่อของและเครื่องยศสำหรับพระราชทานเจ้าเมืองต่าง ๆ

เครื่องยศที่ได้รับพระราชทานจะต้องส่งคืนเมืองหลวงในกรณีเช่นถึงแก่กรรมหรือถูกปลดออกจากตำแหน่ง เห็นได้จากการที่กรุงเทพฯ ถอดยศเจ้าพระยานครคนเดิมออกจากตำแหน่ง ก็จะต้องส่งเครื่องยศเหล่านี้คืนแก่เมืองหลวง และเมื่อเมืองหลวงแต่งตั้งคนใหม่แทน ก็จะมีพระราชทานออกมาใหม่¹ หลักการนี้คงจะใช้สืบต่อมาในรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ด้วยเช่นกัน

ช. พระราชทานเบี้ยหวัด "เบี้ยหวัด" เป็นเงินที่พระราชทานให้แก่บรรดาข้าราชการ ขุนนางทั้งหลาย ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน ทั้งในเมืองหลวงและหัวเมือง

สำหรับข้าราชการที่อยู่ในเมืองหลวงจะมารับเบี้ยหวัดของตนได้ ณ ศาลาลูกขุนฝ่ายขวา² ในเดือนพฤศจิกายนของทุกปี³ ในการรับพระราชทานเบี้ยหวัดนั้นแต่ละกรมกองจะได้เงินเบี้ยหวัดไม่เท่ากันเช่น เจ้ากรมพระคลังในซ้ายจะได้รับเบี้ยหวัด $\frac{3}{4}$ ชั่ง หลวงศรีคงยศเจ้ากรมพระคลังในขวาจะได้รับเบี้ยหวัด $\frac{1}{4}$ กรมท่าขวาพระยาจุฬาราชมนตรีได้รับเบี้ยหวัด $\frac{1}{4}$ เป็นต้น และจะลดหลั่นลงมาเป็น $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{4}$ เรื่อยไปตามลำดับ⁴ ดังเช่นในสมัยรัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2393 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานเบี้ยหวัดให้แก่ข้าราชการวังหลวงฝ่ายพลเรือนเป็นจำนวนถึง 14,460 คน⁵

¹ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1146 (พ.ศ. 2327) เลขที่ 1 สารตราถึงเมืองนคร เรื่องแต่งตั้งเจ้าพระยานครคนใหม่.

² หอวชิรญาณ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1210 (พ.ศ. 2391) ตอนที่ 9 หมายกำหนดการแจกเบี้ยหวัด.

³ ม.ปาดเล็กวิช, อ่างแล้ว, หน้า 277.

⁴ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 (พ.ศ. 2393) เลขที่ 167 บัญชีจ่ายเบี้ยหวัดข้าราชการวังหลวง.

⁵ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 (พ.ศ. 2393) เลขที่ 167 เรื่องเคิม.

เป็นต้น

สำหรับข้าราชการหัวเมืองนั้น เมื่อแจกเบี้ยหวัดข้าราชการในเมือง-
หลวงเสร์จก็ทรงส่งเบี้ยหวัดไปตามหัวเมืองต่าง ๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

จ.ศ. 1196 (พ.ศ. 2377) จ่ายเบี้ยหวัดคามหัวเมืองเป็นเงิน
ประมาณ 19,772 บาท¹

จ.ศ. 1197 (พ.ศ. 2378) จ่ายเบี้ยหวัดเมืองอิน พรหม สรร
อาทอง ลพบุรี สระบุรี คน 266 คน เงินประมาณ 4,580 บาท²

จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382) จ่ายเบี้ยหวัดเมืองพิชัย เมืองอิน
พรหม หัวเมืองต่าง ๆ คน 1,854 คน เงินประมาณ 25,816 บาท³

จ.ศ. 1203 (พ.ศ. 2384) จ่ายเบี้ยหวัดลาว เขมร หัวเมือง
ต่าง ๆ เป็นเงินประมาณ 26,580 บาท⁴

จ.ศ. 1203 (พ.ศ. 2384) จ่ายเบี้ยหวัดเมืองลพบุรี กรุงเทพฯ
สุพรรณ นครชัยศรี นครนายก ฉะเชิงเทรา ปราจีน กระบี่ ประจันตคาม
ราชบุรี คน 3,323 คน เงินประมาณ 38,520 บาท⁵

---

¹หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1196 (พ.ศ. 2377)
เลขที่ 60 บัญชีจ่ายเบี้ยหวัดหัวเมืองต่าง ๆ.

²หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1197 (พ.ศ. 2378)
เลขที่ 53 บัญชีจ่ายเบี้ยหวัดหัวเมืองต่าง ๆ.

³หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382)
เลขที่ 258 บัญชีจ่ายเบี้ยหวัดเมืองอิน พรหม.

⁴หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1203 (พ.ศ. 2384)
เลขที่ 100 บัญชีจ่ายเบี้ยหวัดลาว เขมร.

⁵หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1203 (พ.ศ. 2384)
เลขที่ 107 บัญชีจ่ายเบี้ยหวัดข้าราชการหัวเมือง.

นอกจากนี้ในยามฉุกเฉินเช่นไปราชการทัพสงคราม ไม่สามารถที่จะกลับมารับเบี้ยหวัดได้ก็จะพระราชทานเบี้ยหวัดแจกให้ด้วย ดังเช่นในปี จ.ศ. 1205 (พ.ศ. 2386)¹ จ.ศ. 1206 (พ.ศ. 2387)² จ.ศ. 1207 (พ.ศ. 2388)³ เป็นต้น ซึ่งเป็นปีที่ไทยคิดราชการทัพ ณ เมืองญวน

ค. การปูนบำเหน็จข้าราชการ จะได้แก่กรณีที่ทำความดีความชอบให้แก่การแผ่นดินได้หลายกรณีเช่น ชับไล่พวกพม่าออกไปจากเมืองของตน ไม่ยอมเข้ากับพวกพม่า รัชกาลที่ 1 พระราชทานบำเหน็จความชอบเป็นเงินตรา $\frac{10}{1}$ เลือแพรกระบวนจีน 1 ถาดหมากคนโทเงิน 1⁴ เป็นต้น ถ้าจับช้างเผือกเข้ามาถวายได้ จะได้รับพระราชทานบำเหน็จรางวัลเช่นกัน⁵

ข้าราชการหัวเมืองใดถ้าหากเอาใจใส่บ้านเมืองตรวจตราเป็นหูเป็นตาให้แก่เมืองหลวง เมื่อทำความดีความชอบก็จะได้รับการปูนบำเหน็จรางวัลเช่นกัน ดังเช่นข้าหลวงยกกระบัตรเมืองกบิลบุรี ที่ดูแลเอาใจใส่ราชการบ้านเมือง จักเกณฑ์คน ช่าง เกวียน กระบือ รับสิ่งสิ่งของไต่ทันราชการแข็งแรงหนักหน้อย

¹ หอวชิราวุฒ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 (พ.ศ. 2386) เลขที่ 142 จ่ายเบี้ยหวัดเจ้าเมืองกรมการเมืองไปราชการทัพ.

² หอวชิราวุฒ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 (พ.ศ. 2387) เลขที่ 54 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเจ้าพระยาบดินเดชา.

³ หอวชิราวุฒ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 (พ.ศ. 2388) เลขที่ 284 บัญชีเบี้ยหวัดเจ้าเมืองไปราชการทัพ.

⁴ หอวชิราวุฒ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1148 (พ.ศ. 2389) เลขที่ 3 พระราชทานบำเหน็จแก่พระยาวิเศษสงคราม.

⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 2 อ่างแล้ว,

กว่ากรมการทั้งปวง¹ หรือกรณีเช่นสามารถจับเข้าศึกได้จากกรลาตตระเวนก็ พระราชทานเงินตรา เลื่ออัสดีค ผ้าปุม ผ้าลาย ให้เช่นกัน² นอกจากนี้ที่กล่าวมาแล้วในเวลาทีไปราชการทัพสงครามก็เช่นกัน พระมหากษัตริย์เอาพระทัยใส่ไพร่พล ในกองทัพเสมอมา ทรงพระราชทานผ้าออกมาแจกจ่ายให้กับผู้ที่มีบำเหน็จความชอบ อยู่เป็นระยะ ๆ เช่นในปี จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382)³ และ จ.ศ. 1204 (พ.ศ. 2385)⁴ เป็นต้น

ง. คานงานศพ ราชจ่ายของรัฐอีกประการหนึ่ง นั่นคือการ พระราชทานเพลิงศพขุนนาง ถ้าเป็นขุนนางในเมืองหลวงเองหรือขุนนางตาม หัวเมืองที่เข้ามาเฝ้าทูลขอราชการแล้วถึงแก่กรรมในเมืองหลวง ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะได้รับการพระราชทานเพลิงศพ ณ วัดสุวรณาราม หรือ วัดสระเกศ⁵ ในการนี้จะได้รับพระราชทาน โขน หนึ่ง หุ่น พร้อมทั้งต้นกัลปพฤกษ์ พร้อมทั้งดอกไม้เพลิงในงานนี้ด้วย⁶ หากเป็นขุนนางตามหัวเมืองก็จะได้รับพระ-

¹ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 (พ.ศ. 2389)
เลขที่ 11 สารตราพระราชทานเลื่อเป็นบำเหน็จ.

² หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 (พ.ศ. 2386)
เลขที่ 32 พระราชทานเลื่อเป็นบำเหน็จ.

³ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2382)
เลขที่ 11 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเจ้าพระยาบดินเดชา เรื่องให้พระราชทาน เลื่อผ้าแก่นายพัน นายทอง.

⁴ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1204 (พ.ศ. 2385)
เลขที่ 6 สารตราถึงพระยาโยธา เรื่องให้รับสั่งผ้าออกไปแจกกองทัพที่เมืองพระตะบอง

⁵ หอวชิรญาณ, หมายเหตุรับสั่งรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1159 (พ.ศ. 2340)
เลขที่ 1 พระราชกำหนดการศพพระยานครราชดีมา.

⁶ หอวชิรญาณ, หมายเหตุรับสั่งรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1159 (พ.ศ. 2340)
เลขที่ 1 เรื่องเค็ม.

ราชทานสิ่งของออกไปช่วยงานศพ สิ่งของที่พระราชทานออกไปได้แก่ หีบศิลา หน้าเพลิง หีบชุบเทียน ผ้าไตร ผ้าขาว ร่ม รองเท้า กระจาดเงิน กระจาดทอง เครื่องเขียนเช่นแผ่น คินแดง หมึก กาวและกระจาดสีต่าง ๆ¹ สิ่งของเหล่านี้ ตามเมืองต่าง ๆ จะได้เหมือนกันแต่แตกต่างกันตรงที่จำนวนของสิ่งของ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับฐานะของเมืองว่าเป็นเมืองเอก โท ศรี จัตวา หรือหัวเมืองประเทศราช

จากจดหมายเหตุต่อไปนี้จะชี้ให้เห็นว่า บรรดาสิ่งของที่ส่งออกไปนั้น แต่ละเมืองจะได้ไม่เท่ากัน ถ้าเป็นเมืองที่อยู่รายรอบราชธานี เช่น ราชบุรี กรุงเก่า นครชัยศรี ลพบุรี "จะได้รับพระราชทานผ้าไตร ผ้าขาว สิ่งของเครื่องไทยทานการศพ ผ้าไตร 5 ไตร ผ้าขาว 50 พับ ร่ม 50 คัน รองเท้า 50 คู่ น้ำตาลทรายหนัก 4²" ถ้าเป็นหัวเมืองตรีหรือหัวเมืองโทเช่นเมืองพิชัย นครสวรรค์ สุโขทัย กำแพงเพชร สวรรคโลก จะได้รับพระราชทานสิ่งของน้อยลงไปเช่นเมืองพิชัยได้รับพระราชทานหีบศิลาหน้าเพลิง หีบชุบเทียน ผ้าขาว 3 หีบ ร่ม 25 คัน รองเท้า 25 คู่ เมืองสุโขทัยก็ได้เช่นกัน³

ถ้าเป็นเมืองเอกอย่างเมืองพิษณุโลก จะได้รับสิ่งของพระราชทานเช่น ผ้าไตร 5 ไตร ร่ม 100 คัน รองเท้า 100 คู่ สำหรับการชักบังสุกุล⁴

¹หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1178 (พ.ศ. 2359)
เลขที่ 6 บัญชีส่งสิ่งของพระราชทานงานศพ.

²หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 (พ.ศ. 2387)
เลขที่ 167 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงกรมการกรุงเก่าพระราชทานสิ่งของงานศพ.

³หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 (พ.ศ. 2389)
เลขที่ 1/ก บัญชีพระราชทานสิ่งของงานศพ.

⁴หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 (พ.ศ. 2387)
เลขที่ 27 สารตราให้ขุนอุคมส่งของขึ้นไปเผาศพพระยาพิษณุโลก.

หากเป็นเมืองประเทศราช เช่นเมืองเชียงใหม่จะได้รับสิ่งของพระราชทานขึ้นไปในการศพทั้งจากพระราชวังหลวงและวังหน้า

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทำทางว้าวูลเกล้าถวายด้วย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าส่งของไปทำบุญให้ทานอุทิศพระยาเชียงใหม่เป็นของพระราชวังหลวง เงิน ผาไทร 50 ไทร ผาขาว 50 พับ ร่ม 500 คัน รongเท้า 500 คู่ พระราชวังบวร ผาขาว 20 พับ ร่ม 100 คัน รongเท้า 100 คู่¹

จะเห็นได้ว่าสิ่งของที่ส่งขึ้นไปนั้นจะมีทั้งหีบศิลาหน้าเพลิง หีบรูปเขียน ผาไทร ร่ม และรongเท้า สำหรับหีบศิลาหน้าเพลิงและหีบรูปเขียนนั้น เมื่อเวลาจะเผาให้เอา

ศิลาหน้าเพลิงตั้งรูปเขียนเผาเสียก่อนแล้วจึงให้กรมการบุตรพระญาเผาภายหลัง และเมื่อเผาเสร็จแล้วให้เอาหีบศิลาหน้าเพลิงถวายพระสูงจะใดเป็นกองการกุศลสืบไป² สำหรับผาไทร ร่ม รongเท้า และเครื่องเขียนต่าง ๆ จะใช้ในคราวสักมหาบังสุกุล ทำบุญให้ทานในการศพ³

ในการพระราชทานเพลิงศพเจ้าเมืองต่าง ๆ เหล่านี้ จะเป็นลักษณะที่พระราชทานสิ่งของให้ขุนนางในเมืองนั้น ๆ เป็นผู้คุมหรือรับสิ่งของพระราชทานออกไป เช่นเมื่อ พ.ศ. 1208 ทรงให้หลวงภักดีดาเบศรับสิ่งของไปพระราชทานเพลิงศพเจ้าเมืองพิษัย⁴ เป็นต้น จะมีก็แต่หัวเมืองทางลาวภาคตะวันตก

¹ หอวชิราวุฒ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1187 (พ.ศ. 2368)

เลขที่ 4 บัญชีสิ่งของพระราชทานเจ้าเชียงใหม่.

² หอวชิราวุฒ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1211 (พ.ศ. 2392)

เลขที่ 108 ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีพระราชทานของงานศพ.

³ หอวชิราวุฒ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 (พ.ศ. 2387)

เลขที่ 31 สารตราเมืองฉะเชิงเทรา ศพพระวิสิศสงคราม.

⁴ หอวชิราวุฒ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 (พ.ศ. 2389)

เลขที่ 1/ก ตอนที่ 1 บัญชีสิ่งของพระราชทานงานศพ.

เท่านั้นที่มีการส่งข้าราชการ เป็นผู้แทนพระองค์ขึ้นไป¹

เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่าตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัฐจะต้องจ่ายสิ่งของต่าง ๆ สำหรับงานพระราชทานเพลิงศพเป็นจำนวนมาก ดังเช่นในสมัยรัชกาลที่ 3 เพียงรัชกาลเดียวในปี จ.ศ. 1203 (พ.ศ. 2384) มีงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าเมืองต่าง ๆ ถึง 30 รายการ²

ตั้งแต่ปีมะโรงฉศกจนถึงปีจอโทศก รวม 9 ปี³ ค่าใช้จ่ายจะต้องเพิ่มขึ้นอีกหลายเท่าจึงทำให้เห็นว่าตลอดระยะเวลา 27 ปี รายจ่ายในการพระราชทานเพลิงศพเจ้าเมืองต่าง ๆ จะคงมากมายรายการหนึ่งเช่นกัน

จ. การต่อเรือ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น มณฑลของเรือมีอยู่กว้างขวาง นอกจากจะเป็นพาหนะใช้ขึ้นทุกสินค้าไปค้าขายยังต่างแดนแล้วยังใช้ในการป้องกันข้าศึกศัตรูอีกด้วย วัสดุสำคัญที่ใช้ในการต่อเรือได้แก่ ไม้สัก ไม้หามกราย ไม้ตะเคียนทอง ไม้พะว้า ไม้ตะเคียน ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้เต็ง ไม้รัง⁴ ไม้เหล่านี้จะถูกนำมาใช้เป็นส่วนเรือ กงเรือ กระจุกงู เป็นต้น สำหรับใช้ในการต่อเรือแบบต่าง ๆ เช่น ต่อเรือกำปั่นพหุขวานอาจนับเป็นเรือ

---

¹มหาอำมาตยาธิบดี, อ้างใน วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้า อ้างแล้ว, หน้า 187.

²หาวชิรญาณ, หมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1203 (พ.ศ. 2384) เลขที่ 2 บัญชีงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าเมืองต่าง ๆ.

³หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 (พ.ศ. 2387) เลขที่ 15 บัญชีพระราชทานเพลิงศพและสิ่งของรวม 9 ปี.

⁴โปรดดูในบทที่ 2.

กำปั่นสำหรับลาดตระเวน¹ เป็นต้น นอกจากจะต่อเรือสำเภาไว้สำหรับการค้าขายแล้ว² ในสมัยรัชกาลที่ 3 ความจำเป็นในการใช้เรือสำหรับออกศึกเพิ่มมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อคราวเกิดสงครามกับญวนถึงกับทรงพระราชดำริว่า "จะไว้วางใจทางทะเลไม่ได้"³ จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้างเรือรบขึ้นทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ อาจแบ่งได้เป็น 3 ประเภทให้จัดเป็นเรือสำหรับแม่น้ำประเภทหนึ่ง เรือสำหรับอ่าวทะเลประเภทหนึ่ง และเรือประเภทกำปั่นแล่นใบในทะเลอีกประเภทหนึ่ง⁴

เรือสำหรับใช้ในแม่น้ำเป็นพวกเรือยาว ทำเป็นเรือกิ่ง เรือเอกชัย + เรือพระที่นั่งศรี และเรือพระที่นั่งกราบ มีขนาดต่าง ๆ กันเช่น⁵

เรือพระที่นั่งกิ่งและเอกชัย ได้แก่เรือ มงคลสุพรรณ พื้นแดง
ยาว 17 วา 2 ศอก ก้ำสัง 6 ศอก 6 นิ้ว กว้าง 5 ศอก 5 นิ้ว ห้องลี้ก 1
ศอก 6 นิ้ว

เรือศรีสุนทรไชย พื้นแดงยาว 17 วา 2 ศอก ก้ำสัง 6 ศอก 3 นิ้ว
กว้าง 4 ศอกคืบ 7 นิ้ว ห้องลี้ก 1 ศอก 5 นิ้ว

¹ หาวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 (พ.ศ. 2393)
เลขที่ 21 ร่างตราเมืองต่าง ๆ เกณฑ์ทั้งกำปั่นพุทธอำนาจ.

² วราภรณ์ ทินานนท์, "การค้าสำเภา...", อ้างแล้ว, หน้า 54 - 60.

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 3 เล่ม 1 อ้างแล้ว, หน้า 95.

⁴ ราชบัณฑิตยสภา รวบรวม, ตำนานวัตถุสถานซึ่งรัชกาลที่ 3 ทรง
สถาปนา อ้างแล้ว, หน้า 63.

⁵ เรื่องเดิม, หน้า 64 - 67 และใน พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3
เล่ม 2 อ้างแล้ว, หน้า 175 - 178.

เรือพระที่นั่งศรี ไม้แก่น เรือรัตนดิศก หิ้นแดงยาว 19 วา
2 ศอก 7 นิ้ว ก่าลัง 6 ศอก 6 นิ้ว กว้าง 5 ศอก 4 นิ้ว ท้องลึก 1 ศอก
3 นิ้ว

เรือพระที่นั่งกราบ ไม้แก่น เรือชายฉนวน ยาว 16 วา
2 ศอก ก่าลัง 4 ศอก 1 นิ้ว กว้าง 3 ศอกคืบ 5 นิ้ว ท้อง 1 คืบ 10 นิ้ว

เรือประฆาสแสงจันทร์ ยาว 16 วาศอก ก่าลัง 5 ศอกคืบ
2 นิ้ว กว้าง 4 ศอก 10 นิ้ว ท้องลึก 1 ศอก 4 นิ้ว

เรือตะวันส่องแสง ยาว 15 วาศอก 6 นิ้ว ก่าลัง 5 ศอก
คืบ 8 นิ้ว กว้าง 3 ศอกคืบ 8 นิ้ว ท้องลึก 1 ศอก 2 นิ้ว

เรือพวกนี้เป็นเรือขบวนพยุหยาตราและใช้เป็นพาหนะสำหรับยกกองทัพ
ทางชลมารค ในสมัยรัชกาลที่ 3 สร้างรวม 20 ลำ รวมกับเรือที่สร้างในสมัย
รัชกาลที่ 1 จำนวน 67 ลำ และในสมัยรัชกาลที่ 2 อีก 2 ลำ เป็น 89 ลำ¹

สำหรับเรือที่ใช้ในอ่าวทะเล เรียกว่า เรือกำปั่นแปลง ในครั้งแรก
ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามหานครศรีธรรมราช ซึ่งมีความชำนาญในการต่อเรือ
คิดต่อเรือขึ้นเป็นตัวอย่าง มีขนาด ยาว 11 วา กว้าง 9 ศอก 1 คืบ เรือลำนี้
ได้รับพระราชทานนามว่า "มหาพิชัยฤกษ์" ต่อมาได้เกณฑ์ข้าราชการผู้ใหญ่และ
เจ้าภาษีนายอากรช่วยกันต่อเรือแบบนี้อีก 30 ลำ โดยพระราชทานเงินช่วยค่า
แรงในการต่อลำละ 30 ชั่ง (72,000 บาท) ไม้แก่น เรือไชยเฉลิมกรุง บำรุง
ศาสนา อาสาสูสมร จจรจบแดน แฉนเลยอด อุดมเคชะ ทนะชิงชัย บรรลือชัยศักดิ์²

¹ กองประวัติศาสตร์ทหารเรือ, "ประวัติกองทัพเรืออย่างย่อ" อ้างใน
มลิวัลย์ คงเจริญ, "บทบาทกิจการทหารเรือสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์" (วิทยานิพนธ์
ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517),
หน้า 18 - 19.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3 ..., หน้า 95 -

ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ บุนนาค) เป็นผู้อำนวยการ
 ทอเรือกำปั่นแปลงให้มีป้อมอย่างเรือรบของญวน เรียกว่า "เรือป้อมอย่างญวน"
 มีขนาดย่อมกว่าชนิดแรก เจ้าพระยาพระคลังได้ขอแรงบรรดาข้าราชการผู้ใหญ่
 และเจ้าภีษไนยอากรช่วยกันทอเรือแบบนี้อีก 80 ลำ โดยได้รับพระราชทาน
 เงินช่วยค่าแรงทอเรือลำละ 20 ชั่ง (128,000 บาท) โดยเก็บไว้ ณ
 กรุงเทพฯ 40 ลำที่คลองสารหงษ์ ริมคลองบางกอกใหญ่ คลองมหานาค และ
 อีก 40 ลำส่งไปสำรวจราชการตามหัวเมืองเช่น สมุทรสงคราม สมุทรสาคร
 ฉะเชิงเทรา¹ เป็นต้น

ต่อมารัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้หลวงนายสิทธิ์ (ช่วง บุนนาค)²
 ร่วมคิดกับพวกมิชชันนารีทอเรือกำปั่นรบสำหรับลาดกระเวทางทะเลลำแรก
 ทอเสร็จได้นำเข้ามาถวายเมื่อปีมะแม พ.ศ. 2378 พระราชทานชื่อว่า "เรือ-
 แก้วกลางสมุทร" รัชกาลที่ 3 ทรงมีพระราชดำริให้ทอเพิ่มเติมอีกมีชื่อปรากฏ
 ในบัญชี 12 ลำ ได้แก่ เทพโกสินทร ระเบิดบัวแก้ว แก้วกลางสมุทร พุทธอำนาจ
 ราชฤทธิ์ วิทยาคม อุดมเดช เวทชะงัด วัฒนาราม สยามพิภพ จมสมุท สุกสาคร³

จะเห็นได้ว่ารายจ่ายพระราชทรัพย์สำหรับราชการแผ่นดินได้ครอบคลุม
 ทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นการสร้างและการทนุบำรุงบ้านเมือง การป้องกันประเทศ
 การติดต่อกับต่างประเทศ ทำให้รายจ่ายพระราชทรัพย์ในค่านี้นี้มีเป็นจำนวนมาก

ค่านายหน้า รายจ่ายค่านายหน้าจะปรากฏออกมาในค่านของ
 การสร้างและซ่อมแซมพระบรมมหาราชวังและวังต่าง ๆ การพระราชทาน

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3..., หน้า 156.

²ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 คือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์.

³ราชบัณฑิตยสภา, อ่างแล้ว, หน้า 69 - 70.

เบี้ยหวัด เงินปี แก่เจ้านาย งานพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น โสกันต์ ทรงผนวช และงานพระราชทานเพลิงศพ

1. การสร้างและซ่อมแซมพระบรมมหาราชวังและวังต่าง ๆ
พระบรมมหาราชวังสร้างพร้อมกับการสร้างพระนครในปี จ.ศ. 1145¹ (พ.ศ. 2326) พระบรมมหาราชวังที่สร้างขึ้นนั้นได้นำแบบพระราชวังหลวงในกรุงศรีอยุธยาสร้างแทบทุกอย่าง เป็นต้นว่าสร้างซิคแม่น้ำและหันหน้าวังขึ้นข้างเหนือ น้ำ เอลำน้ำไว้ข้างซ้ายวัง เอากำแพงเมืองคั่นข้างแม่น้ำเป็นกำแพงพระราชวังชั้นนอก² เป็นต้น ในขั้นแรกของการสร้างพระบรมมหาราชวังนี้ได้ใช้เครื่องมือทั้งสิ้น³ กรมกองที่มีหน้าที่ในการก่อสร้างคือ กรมช่างทหารในโดยใช้พระราชทรัพย์จากพระคลังมหาสมบัติ⁴ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้มีการขยายกำแพงพระราชวังออกไปถึงวัดพระเชตุพน สิ่งก่อสร้างที่สำคัญในพระบรมมหาราชวังคือการสร้างสวนขวา ซึ่งแต่เดิมสวนขวาที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 ทรงใช้เป็นตำราญพระอิริยาบถหลังจากวางพระราชภารกิจ โปรดเกล้าฯ ให้ขุดสระและปลูกตำหนักทองที่ประทับกลางสระ⁵ ในสมัยรัชกาลที่ 2 นั้นโปรดเกล้าฯ

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1..., หน้า 51.

² สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ตำนานวังเก่าในกรุงเทพฯ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 26 เล่ม 15 (พระนคร : องค์การคุรุสภา, 2507), หน้า 70.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 71.

⁴ แนน้อย ศักดิ์ศรี, ฌพิศร กฤติกากุล และครุณี แก้วม่วง, พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 19 - 20.

⁵ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 22 - 25 เล่ม 14, ประกาศเฉลิมพระอภิเนาว์นิเวศน์ (พระนคร : องค์การคุรุสภา, 2514), หน้า 257.

ให้ขยายสระออกไปอีก ข้างสระดงเชื่อมก้ออิฐ พื้นสระปือฐืออูปน¹ และกอกเขา
 ขึ้นมีเกาะเล็กเกาะน้อยพร้อมทั้งท่าแก่ง วัตถุประสงค์ที่โปรดเกล้าฯ ให้สร้าง
 สวนขวาเพื่อเป็นที่สำราญพระราชอิริยาบถ พร้อมทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน
 เป็นที่ประพาสเล่นควมมิได้ไปเห็นภูเขาและลำธาร แต่อย่างไรก็ตามการสร้าง
 สวนขวาในสมัยรัชกาลที่ 2 สิ้นพระราชทรัพย์จะนับประมาณมิได้² ในสมัยรัชกาล
 ที่ 3 เป็นสมัยที่ได้มีการซ่อมแซมส่วนต่าง ๆ ของพระบรมมหาราชวัง โดยการ
 เปลี่ยนจากเครื่องไม้ในสมัยรัชกาลที่ 1 มาเป็นตึกก้ออิฐถือปูน เช่น พระราช-
 มณเฑียรในหมู่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มีการเปลี่ยนเครื่องบนใหม่ พระมหา-
 ปราสาทเดิมมุ่งกระเบื้องคืบเปลี่ยนมามุ่งกระเบื้องเคลือบ ตามพระตำหนักข้าง
 ในที่สร้างควมเครื่องไม้โปรดเกล้าฯ ให้รื้อออกทำเป็นตึก นอกจากพระตำหนัก
 ต่าง ๆ แล้ว ตามศาลาลูกขุน คลัง ห้องเครื่อง โรงปั้นใหญ่ หอกดอง ก็
 โปรดเกล้าฯ ให้รื้อออกแล้วก่อเป็นตึก³ เป็นต้น สิ่งที่เปลี่ยนแปลงอีกประการ
 หนึ่งคือ โปรดเกล้าฯ ให้รื้อตึกจีน ตึกยุโรป และศิลาที่กอกเขาทั้งหมดใน
 สวนขวาโดยนำไปปลูกสร้างถวายตามพระอารามต่าง ๆ⁴ แม้แต่พระตำหนักของ
 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระเทพสุขาวดี ก็โปรดเกล้าฯ ให้รื้อออกไปสร้างพระราช-
 ทานเป็นกุฏิสงฆ์ที่วัดอมรินทราราม⁵ แม้ว่าจะไม่ทราบรายจ่ายพระราชทรัพย์

¹ หอวชิราวุธานุ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1180 (พ.ศ. 2361)
 เลขที่ 11 ท้องตราถึงพระยานคร ท้องพระราชประสงค์ศิลาเนื้อละเอียดต่าง ๆ
 สำหรับกรุสระ.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 2..., หน้า 101.

³ ราชบัณฑิตยสภา, เรื่องเดิม, หน้า 54 - 57.

⁴ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 22 - 25 เล่ม 14, เรื่องเดิม, หน้า 252.

⁵ ราชบัณฑิตยสภา, เรื่องเดิม, หน้า 54.

ทั้งหมดในการสร้างพระราชวังแต่อาจประมาณได้จากจำนวนวังต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นมาทั้ง 3 รัชกาลที่มีจำนวนมากมาย่อมสิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมากเช่นกัน¹

2. การพระราชทานเบี้ยหวัดแก่เจ้านาย เบี้ยหวัดที่พระราชทานให้แก่เจ้านายมีอัตราต่างกันตามฐานะศักดิ์ มีเกณฑ์เฉลี่ยอยู่ในระหว่าง 15 ชั่ง - 20 ชั่ง ถ้าโกนจุกแล้วจะได้ 10 ชั่ง ทรงพระเยาว์จะได้ 5, 4, 3, 2 ตามลำดับ นอกจากนี้ยังมีเงินอีกประเภทหนึ่งเรียกว่า เงินเดือนจะพระราชทานให้เดือนละ 5 ตำลึง เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในสมัยรัชกาลที่ 3 ขณะทรงดำรงตำแหน่งเจ้าต่างกรมทรงได้รับเบี้ยหวัด 10 ชั่ง เงินเดือน ๆ ละ 5 ตำลึง² นอกจากนี้เจ้าจอมอยู่งานปกติจะได้รับเบี้ยหวัด 5 ชั่ง - 2 ชั่ง เช่นในสมัยรัชกาลที่ 3 เจ้าจอมอยู่งาน 244 คน ได้รับเบี้ยหวัด 420 ชั่ง³ เป็นต้น ถ้าเจ้าจอมอยู่งานมีครรภ์จะพระราชทานเบี้ยเลี้ยงครรภ์อีกรายละ 10 ชั่ง 8 ชั่ง 7 ชั่ง บ้าง แต่ในสมัยรัชกาลที่ 3 พระราชทานให้แต่รายละ 5 ชั่งแล้วพระราชทานสิ่งทองคำหนัก 8 บาท 9 บาท บ้างทุกราย⁴ บัญชีรายจ่ายเบี้ยหวัดที่ปรากฏในแต่ละรัชกาลปรากฏตัวอย่างบางปี ดังนี้

¹โปรดดูรายละเอียดได้จาก เน่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ..., และ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 26 เล่ม 15, หน้า 61 - 143.

²พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 4 (พระนคร : องค์การคุรุสภา, 2503), หน้า 9 - 10.

³หอรวิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1198 (พ.ศ. 2379) เลขที่ 80 บัญชีเบี้ยหวัดเจ้าจอมอยู่งาน 3 ยาม.

⁴พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 4, หน้า 10.

ในสมัยรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1160 (พ.ศ. 2341)¹ พระราชทาน
เบี้ยหวัดให้แก่

กรมพระเทพสุขาวดี 13 ชั่ง
กรมพระศรีสุขาวดี 13 ชั่ง
เจ้าฟ้าอภัยธิเบศน์ 6 ชั่ง 10 คำลึง

จ.ศ. 1164 (พ.ศ. 2345)² พระราชทานแก่

กรมขุนพิทักษ์มนตรี 3 ชั่ง
กรมขุนเสนาณรงค์

ในสมัยรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173 (พ.ศ. 2354)³ พระราชทาน
เบี้ยหวัด

กรมหลวงศรีสุนทรเทพ 3 ชั่ง 19 คำลึง
กรมหลวงพิทักษ์มนตรี 3 ชั่ง 10 คำลึง

ในสมัยรัชกาลที่ 3 พระราชทานเบี้ยหวัดให้แก่เจ้านายฝ่ายในเช่นกัน
ไม่เพียงแต่พระเจ้าลูกเธอ หลานเธอในรัชกาลที่ 3 เท่านั้น พระองค์ยังพระราช-
ทานเบี้ยหวัดให้แก่พระเจ้าลูกเธอหลานเธอในรัชกาลที่ 1 ที่ 2 ที่ 4 ด้วย เช่น
ไม่ปรากฏ จ.ศ.⁴ ใน

¹ หอวชิราวุธ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1160 (พ.ศ. 2341)
เลขที่ 1 บัญชีเงินพระราชอุทิศประจำปี.

² หอวชิราวุธ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1164 (พ.ศ. 2345)
เลขที่ 2 บัญชีเงินพระราชอุทิศประจำปี.

³ หอวชิราวุธ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173 (พ.ศ. 2354)
เลขที่ 6 บัญชีเงินส่วนพระราชทานเจ้านาย.

⁴ หอวชิราวุธ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 40 ก.
บัญชีจ่ายเบี้ยหวัดพระบรมวงศานุวงศ์.

สมเด็จพระพุฒยอดฟ้าจุฬาโลก 6 องค์ เป็นเงิน 57 ชั่ง
 สมเด็จพระพุฒเลศหน่านภาลัย 10 องค์ เป็นเงิน 57 ชั่ง
 พระเจ้าลูกเธอ 18 องค์ เป็นเงิน 125 ชั่ง
 พระเจ้าหลานเธอ 1 องค์ เป็นเงิน 9 ชั่ง
 รวม 34 องค์ เงิน 264 ชั่ง ซึ่งมีเกณฑ์แบ่งเฉลี่ยตั้งแต่ 10, 8, 7, 6, 5 ชั่ง
 ตามลำดับ

จ.ศ. 1211 (พ.ศ. 2392)¹ ใน

สมเด็จพระบรมอัยกาธิราช 7 องค์ เป็นเงิน 65 ชั่ง
 สมเด็จพระพุฒเจ้าหลวง 11 องค์ เป็นเงิน 78 ชั่ง
 พระเจ้าลูกเธอ 21 องค์ เป็นเงิน 150 ชั่ง
 รวม 39 องค์ เงิน 283 ชั่ง เกณฑ์แบ่งเฉลี่ยตั้งแต่ 5 ชั่ง - 10 ชั่งเช่นกัน

นอกจากพระเจ้าลูกเธอแล้วยังครอบคลุมไปถึงเจ้าในกรมพระราชวัง
 เก่า วังท่ากรม วังสะโทหลวง² มارقาเจ้าท่ากรม³ ขวัญยาย พี่เลี้ยง นาง-

¹ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1211 (พ.ศ. 2392)
 เลขที่ 152 แจกเบี้ยหวัดพระองค์เจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ 1, 2, 4.

² หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 (พ.ศ. 2393)
 เลขที่ 168 แจกเบี้ยหวัดในกรมพระราชวังเก่า วังท่ากรม วังสะโทหลวง.

³ หอวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 (พ.ศ. 2393)
 เลขที่ 174 แจกเบี้ยหวัดมารคาเจ้าท่ากรม.

นม¹ บรรดาวิเสทนอก² วิเสทกลาง³ พนักงานฝ่ายใน⁴ หลวง แม่เจ้า ทนาย
โชตน⁵ ทลอดจน ข่างซัดผ้า ย่อมผ้า เย็บจีวร ข่างสตั้ง⁶ ก็ได้รับพระราชทาน
เบี้ยหวัดคล้ายเช่นกัน

จะเห็นได้ว่า การจ่ายเบี้ยหวัดในแต่ละปีต้องใช้พระราชทรัพย์เป็น
จำนวนมากหากเงินไม่พอจ่ายอาจจะเกิดเหตุขาดหนทางได้เช่น ในสมัยรัชกาลที่ 1
ในการที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลลงมากรมหลวงรัชกาลที่ 1 ว่าเงินที่พระ-
ราชทานขึ้นไปปีละ 1000 ชั่ง ไม่พอจ่ายเบี้ยหวัดข้าราชการในวังหน้า จะขอรับ
พระราชทานเพิ่มอีก แต่เมื่อไม่ทรงได้ตามประสงค์ก็ซัดเคืองมิได้ลงมาเฝ้าอีกเลย⁷
หรืออย่างในสมัยรัชกาลที่ 2 ที่เงินไม่พอจ่ายเบี้ยหวัด ซึ่งบางปีก็ได้เก็บ บางปีก็

¹ หอวชิราวุธานุสรณ์, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 (พ.ศ. 2393)
เลขที่ 175 แจกเบี้ยหวัดช่วยาย พี่เลี้ยง นางนม.

² หอวชิราวุธานุสรณ์, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1200 (พ.ศ. 2381)
เลขที่ 99 แจกเบี้ยหวัดวิเสทนอก.

³ หอวชิราวุธานุสรณ์, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1211 (พ.ศ. 2392)
เลขที่ 98 บัญชีจ่ายเบี้ยหวัดวิเสทกลาง.

⁴ หอวชิราวุธานุสรณ์, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 (พ.ศ. 2393)
เลขที่ 165 จ่ายเบี้ยหวัดพนักงานฝ่ายใน.

⁵ หอวชิราวุธานุสรณ์, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 (พ.ศ. 2393)
เลขที่ 156/ก จ่ายเบี้ยหวัด แม่เจ้า ทนาย โชตน.

⁶ หอวชิราวุธานุสรณ์, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 (พ.ศ. 2393)
เลขที่ 169 จ่ายเบี้ยหวัดข่างซัดผ้า ย่อมผ้า เย็บจีวร.

⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 1, อ่างแล้ว,
หน้า 191.

สมาส่วนลดส่วนหนึ่ง บางปีลดครึ่งหนึ่ง บางปีถึงกับเอาผ้าลายแจกแทนก็มี¹ เป็นต้น
 แต่ในรัชกาลที่ 3 ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเงินไม่พอแจกเบี้ยหวัด เพราะเนื่องด้วย
 ในรัชกาลนี้หนทางที่จะได้พระราชทรัพย์มีหลายค่าน ทำให้มีพอเพียงจะใช้จ่ายค่าน
 ต่าง ๆ ได้เต็มที่

3. งานพระราชพิธีต่าง ๆ ได้แก่ งานโสกันต์ ทรงผนวช งาน
 พระราชทานเพลิงศพที่ถือว่าเป็นงานที่ต้องใช้จ่ายพระราชทรัพย์มากรายการหนึ่ง

พระราชพิธีโสกันต์ ถือว่าเป็นพระราชพิธีที่สำคัญพิธีหนึ่งในราชสำนัก
 ที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าหลานเธอ
 ตลอดจนพระองค์เจ้าทั้งหลาย เมื่อมีพระชนมายุครบกำหนดจะต้องทำพระราชพิธี
 โสกันต์ พระราชพิธีนี้จะจัดอย่างใหญ่โตภายในพระบรมมหาราชวัง ณ พระที่นั่ง
 คุณุสิตมหาปราสาท² ทั้งพระราชพิธีพุทธและพราหมณ์ควบคู่กัน พระราชพิธีโสกันต์จะ
 แบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ เป็นพระราชพิธีโสกันต์ธรรมดา กับพระราชพิธีโสกันต์
 การใหญ่เต็มอัตรา พระราชพิธีโสกันต์ธรรมดาจะมี 3 วัน จัดที่พระที่นั่งคุณุสิ-
 ตมหาปราสาท เช่นในสมัยรัชกาลที่ 1 ทรงโสกันต์พระเจ้าหลานเธอ เจ้าอนุมด
 เจ้าป้อม พระองค์เจ้าไกรสร พระองค์เจ้านรากร³ เป็นต้น ถ้าเป็นพระราชพิธี
 ใหญ่เต็มอัตรา ก็จะโปรดเกล้าฯ ให้ทำตามที่เจ้าฟ้าพินทุวดี ซึ่งเป็นพระราช-

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 2 อ่างแล้ว,
 หน้า 204.

² วัชชีธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ 12, ลักษณะการพระราชพิธีโสกันต์ใน
รัชกาลที่ 1 แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าหญิงเป้า (พระนคร :
 โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2464), หน้า 38.

³ เรื่องเดิม, หน้า 1, 4, 18.

ธิดาพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงแนะนำให้ทำ¹ นั่นคือโปรกเกล้าฯ ให้มีการตั้งพระ-
ราชพิธีพระมหาปราสาทคล้ายกับพระราชพิธีกรฐ มีเขาไกรลาส มีพระมณฑปบน
ยอด พร้อมทั้งมีราชวัตรฉัตรทอง ฉัตรเงิน และฉัตรลายทาง สระโหนดาค การ
ละเล่นต่าง ๆ ทั้งหมดใช้เวลา 7 วัน² เจ้าฟ้าพระองค์แรกที่ไต่โสกันต์เต็ม
อัคราคือ เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี ในรัชกาลที่ 1³ ในสมัยรัชกาลที่ 2 ก็โปรกเกล้าฯ
ให้มีพระราชพิธีโสกันต์เต็มอัคราแก่พระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่⁴ ส่วนในสมัย
รัชกาลที่ 3 โปรกเกล้าฯ ให้ทำพระราชพิธีโสกันต์เต็มอัคราแก่พระองค์เจ้า
โสมนัสวัฒนาวดี เพียงแต่ไม่มีเขาไกรลาสเท่านั้น⁵

เมื่อถือว่าพระราชพิธีโสกันต์เป็นพระราชพิธีใหญ่ที่มีทั้งพุทธและพราหมณ์
ฉะนั้นจำนวนคนที่เข้าร่วมในพระราชพิธีย่อมจะมีจำนวนมาก เห็นได้จากในคราว
พระราชพิธีโสกันต์พระองค์เจ้าโสมนัสวัฒนาวดีในรัชกาลที่ 3 ได้มีการเกณฑ์คน
ร่วมชบวนแห่ถึง 340 คน⁶ ทำให้คาดได้ว่าในครั้งก่อนการเกณฑ์จำนวนคนคงจะ
ไม่ต่างกันนัก

เมื่อพระเจ้าลูกเธอทรงมีพระชนมายุครบ 21 พรรษาจะต้องทรงผนวช
ดังเช่นในสมัยรัชกาลที่ 1 ทรงผนวชพระองค์เจ้าโคราช พระองค์เจ้าवासกรีและ

¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประเพณีฉลองสร้งโสกันต์
ประชุมหมายรับสังภาคที่ 2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนัก
เลขาธิการรัฐมนตรี, 2525), หน้า 117.

²เรื่องเคิม, หน้า 119.

³เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 1 อ่างแล้ว,
หน้า 257.

⁴คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

⁵พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเคิม, หน้า 122.

⁶หอนวชิรญาณ, หมวดคณะราชพิธีรัชกาลที่ 3 เลขที่ 1764 พระราชพิธี
โสกันต์ในรัชกาลที่ 3.

พระองค์เจ้าจักร ในปี จ.ศ. 1164 (พ.ศ. 2345)¹ และในสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงผนวชพระเจ้านั่ง, ลูก, หลานเชอ ในปี จ.ศ. 1194 (พ.ศ. 2375)² เป็นต้น นอกจากจะทรงผนวชเจ้านายในราชวงศ์แล้วยังได้ทรงผนวชข้าราชการ เป็นนาคหลวงอีกด้วยเช่น ในปี จ.ศ. 1193 (พ.ศ. 2374)³ และ จ.ศ. 1194 (พ.ศ. 2375)⁴

ในการพระราชพิธีโสกันต์และทรงผนวชแต่ละครั้งกรมกองที่มีหน้าที่ในการจ่ายพระราชทรัพย์ให้แก่พระคลังสุพรรณ มีหน้าที่ในการแต่งที่พระสงฆ์ในพระราชพิธี จัดยาสบงในการถวายพระสงฆ์ พระคลังมหาสมบัติ มีหน้าที่ในการเบิกกระโถน ชันน้ำ ตั้งถวายพระสงฆ์ตามจำนวนและจ่ายเงินให้แก่วิเสทในการแต่งกระจากและสำหรับคาวหวานถวายพระสงฆ์ กรมนามีหน้าที่ในการจ่ายข้าวสารให้วิเสทหุงใส่กระจากและถวายพระ⁵ พระคลังในซ้าย พระคลังในขวา มีหน้าที่ในการจัดเครื่องอัฐบริขาร พร้อมกับจ่ายค้ายศและสิ่งอื่นให้แก่วิเสทในการทำสายสินและเทียน⁶ เป็นต้น

¹ หอวชิราวุธ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1164 (พ.ศ. 2345) เลขที่ 1, 2 หมายถึงกำหนดการพระทรงผนวชใหม่.

² หอวชิราวุธ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1194 (พ.ศ. 2375) เลขที่ 2 เรื่องเกณฑ์แห่พระเจ้าลูกเชอ หลานเชอ.

³ หอวชิราวุธ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1193 (พ.ศ. 2374) เลขที่ 1 หมายถึงกำหนดการบวคนาคหลวง.

⁴ หอวชิราวุธ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1194 (พ.ศ. 2375) เลขที่ 2 เรื่องเค็ม.

⁵ หอวชิราวุธ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1164 (พ.ศ. 2345) เลขที่ 2 เรื่องเค็ม.

⁶ หอวชิราวุธ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1194 (พ.ศ. 2375) เลขที่ 2 เรื่องเค็ม.

นอกจากพระราชพิธีโสกันต์และทรงผนวชแล้ว ยังมีพระราชพิธีพระราชทานเพลิงศพอีกพระราชพิธีหนึ่งที่สืบเปิดองค์พระราชทรัพย์เป็นอันมาก สำหรับการพระราชทานเพลิงศพเจ้านายในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีอยู่หลายลักษณะด้วยกันตามฐานะศักดิ์ ถ้าเป็นเจ้านายชั้นสูงต่างกรมผู้ใหญ่ก็สร้างพระเมรุที่วัดตัวพระเมรุท่าควายผาแดงไม้ ถ้าเป็นเจ้านายชั้นสามัญสร้างพระเมรุห่มควายผาขาว วัดที่กล่าวถึงนี้ในสมัยรัชกาลที่ 1 ได้แก่วัดสุวรรณารามที่คลองบางกอกน้อย และในสมัยรัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระเมรุเพิ่มขึ้นอีกที่วัดอรุณราชวรารามและที่วัดสระเกศ¹ ถ้าเป็นพระบรมศพของพระมหากษัตริย์ กรมพระราชวังบวร พระมเหสี พระราชชนนี ตลอดจนเจ้านายที่ได้รับพระบรมราชานุญาตเป็นพิเศษ จะโปรดเกล้าฯ ให้มีการตั้งพระเมรุใหญ่กลางเมืองขึ้นที่ท้องสนามหลวง การตั้งพระเมรุใหญ่ที่ท้องสนามหลวงถือว่าเป็นงานใหญ่มาก

ลักษณะของพระเมรุใหญ่ประกอบด้วย พระเมรุใหญ่ พระที่นั่งทรงธรรม หอพระสวด ทิมคค พลับพลา ที่พักเจ้าภาพ โรงครัวฝ่ายหน้า โรงกตึก ที่พักพระสงฆ์ โรงครัวฝ่ายใน โรงพักแขกเมือง พลับพลาฝ่ายใน² เป็นต้น

ในการสร้างพระเมรุสนามหลวง วัสดุที่สำคัญที่สุดก็คือไม้ ไม้เหล่านี้จะได้จากการเกณฑ์มาจากตามหัวเมืองต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่กับกลาโหม มหาดไทย และกรมท่า บรรดากรมกองเหล่านี้เมื่อได้รับหมายเกณฑ์แล้วก็จะแบ่งไปตามเมืองต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่กับตนคงเช่นเมื่อคราวพระเมรุรัชกาลที่ 1 จากบัญชีเกณฑ์เครื่องทำพระเมรุประกอบด้วย ไม้เสาพระเมรุ 370 ต้น ไม้ไซเช่นไม้ยาง ไม้ตะแบก ไม้พลวง 4,600 ต้น ไม้อุโลก 300 ต้น ไม้จิว 30 ต้น ไม้ผู้นอน 6,000 ต้น ไม้ไผ่ป่า ไม้สีสุก 200,000 ต้น ไม้รวกคันฉัตร 2,000 ต้น หวาย-

¹ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชทานภาพ, ตำนานสุสานหลวง (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2470), หน้า 6 - 9.

² หอวชิรญาณ, หมวกพระราชพิธี เล่มที่ 88 บัญชีสร้างพระเมรุสนามหลวง.

ระยาง 15,000 ต้น หวายโปร่ง 3,000 ต้น หวานำกำ 2,500 ต้น หวาย
 ชุมพรสายสะเคียง 5,000 ต้น หวายชุมพรกำ 7,000 ต้น หวายพัศเกา 5,000
 ต้น ไม้พลวง 1,000 แฉลงลายสองแก 2,400 อ่อน 350 รวม 2,750 หมัน
 ไม้กระยาเลยหลายขนาด รวม 10,000 ชัน 70 บาท น้ำมันยาง 10,000
 เชือก 700 คินสอพอง 4,000 ยางสน 200 จันทนา 200 จาก 300,000
 ไม้ลำลาก 2,000 เครื่องคอกไม้เพลิงมีไม้ไลพดู 7,000 ศรีสุกประทัด 5,000
 ซอพะเนียง 1,000 ไม้รวก 2,500 น้ำขาว 30,000 สี่ซึง 60 บาท ป่านใบ
 56 บาท กระจาก 141,700¹

เมื่อทราบจำนวนสิ่งของเกณฑ์ทั้งหมดแล้ว กรมต่าง ๆ จะแบ่งกันไป
 เช่น กรมมหาดไทย ได้รับในเกณฑ์เสาชะพระเมรุ 370 ต้น ไม้ไซ้ 31,000 ต้น
 ไม้อุโลก 200 ต้น ไม้จิว 175 ต้น ไม้ยูโน 6,000 คน ไม้ไผ่ป่า 175,000 ต้น
 ไม้สี่สุกประทัด 5,000 หวายระยาง 10,000 หวายป่า 2,000 หวานำกำ
 2,000 แฉงแก 1,800 อ่อน 200 ลักหมัน 5,000 น้ำมันยาง 60,000 คินสอ-
 พอง 4,000 ยางสน 400 แกนสน 200 จาก 140,000 เครื่องคอกไม้เพลิง
 มีไม้ไลพดู 4,000 ไม้รวก 1,000 สี่ซึง 50 บาทและกระจาก 141,700²
 เมื่อกรมมหาดไทยได้รับแบ่งเกณฑ์มาแล้วจะแบ่งไปตามเมืองต่าง ๆ เช่น สระบุรี
 ราชบุรี พิษณุโลก พิษณุ สวรรคโลก สุโขทัย พิจิตร กำแพงเพชร ตาก ลพบุรี
 กรุงเทพฯ สุพรรณ ตามแต่เมืองเหล่านั้นจะมีสิ่งเหล่านั้น

¹หอวิชาญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 (พ.ศ. 2352)
เลขที่ 5 บัญชีเกณฑ์เครื่องทำพระเมรุพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก.

²หอวิชาญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 (พ.ศ. 2352)
เลขที่ 5 เรื่องเดิม.

งานพระเมรุใหญ่ ๆ มีอยู่ตลอดเวลา เช่น จ.ศ. 1179 (พ.ศ. 2360) งานพระเมรุกรมพระราชวังบวร¹ ในสมัยรัชกาลที่ 3 งานพระเมรุใหญ่ มีหลายครั้ง นอกจากการพระบรมศพรัชกาลที่ 2 แล้วก็มีพระบรมศพสมเด็จพระศรีสุลาไลย² กรมหมื่นมาคยาพิทักษ์³ กรมหมื่นอัปสรสุคาเทพ⁴ และพระองค์เจ้าลักขณางศ์⁵ แม้ในบางครั้งจะหมคนำน้ำที่จะล่องไม้ลงมาจากหัวเมืองได้แล้ว แต่เมื่อมีความจำเป็นที่จะต้องใช้ไม้สำหรับการพระเมรุเป็นการเร่งด่วนจำเป็นที่ จะต้องล่องไม้มาใช้ให้ได้ก็จะมีร่างตราจากเมืองหลวงส่งออกไปตั้งค่อไปนี้

¹ หอวชิราวุธ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1179 (พ.ศ. 2360) เลขที่ 16 บัญชีเกณฑ์พระเมรุกรมพระราชวังบวร.

² หอวชิราวุธ, หมวดพระราชพิธี เลขที่ 17 ว่าด้วยการเกณฑ์สิ่งของ งานพระเมรุสมเด็จพระศรีสุลาไลย.

³ หอวชิราวุธ, หมวดพระราชพิธี เลขที่ 31 บัญชีเครื่องพระเมรุ กรมมาคยาพิทักษ์.

⁴ หอวชิราวุธ, หมวดพระราชพิธี เลขที่ 797 เครื่องพระเมรุกรมหมื่น อัปสรสุคาเทพ.

⁵ หอวชิราวุธ, หมวดพระราชพิธี เลขที่ 33 ว่าด้วยเมรุพระองค์เจ้า ลักขณางศ์.

แต่มีตราเกนเส้าไม้เครื่องพระเมรุมาครั้งนี้ ระคุก็ดูงมาเคื่อนยี่กำหนดข้าง
 นำก็ลดลงแล้วแต่ทว่าเป็นราชการอันใหญ่ ของเกนขึ้นมาแต่จำเพาะ บัดนี้ให้
 พระปลัดกรุงเกนอกราชการถือตราขึ้นมาให้เจ้าเมืองกรมการศักดิ์ไม้อูลอง
 พระเดชพระคุณในราชการ อุษาหะคุมไพร่พลระคุมกันเร่งรัดตัดเส้าไม้ใหญ่
 ยาวให้โคขุนาคชักลากให้ทุกแต่งกรมการไพร่พลใ้หมาก ๆ ตามลงไปส่งแพ
 แพที่คึกน้ำที่แห่งควย ก็ให้ช่วยกันฉุดชักลากให้ตกน้ำให้จงโค ให้เร่งรัดคุมเอา
 เส้า ไม้ แฉง เครื่องพระเมรุ ลงไปส่งให้ถึงกรุงเทพ แต่ในเดือน 3 ขาง
 แรม ปีระกา เอกศก ให้ครบจำนวนอย่าให้เส้า ไม้แฉง เครื่องพระเมรุ คค
 โอน เป็นโพรง และขาดกำหนดเสียราชการไปใด จะไคส่งให้ขางเร่งรัดทำ
 พระเมรุ ให้ทันกำหนด¹

ในการเกณฑ์เครื่องพระเมรุแต่ละครั้งจำนวนของเกณฑ์จากหัวเมืองใน
 แต่ละครั้งมิได้แตกต่างกันเท่าใดนัก

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่ารายจ่ายพระราชทรัพย์ในสมัยกรุง
 รัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ใช้จ่ายไปทางด้านศาสนา ราชการแผ่นดิน และราชสำนัก
 โดยทางด้านศาสนานั้น พระราชทรัพย์ที่ใช้จ่ายไปครอบคลุมไปทั้งการสร้างและ
 บูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามทั้งในเมืองหลวงและหัวเมือง การสร้างพระพุทธรูป
 การชำระพระไตรปิฎกและการพระราชกุศลต่าง ๆ เช่น พระราชทานเครื่องอุปโภค-
 บริโภค ถวายนิตยภัตต่าง ๆ แก่พระสงฆ์อยู่เสมอ ๆ ทางด้านราชการแผ่นดินนั้น
 ครอบคลุมไปทั้งการสร้างและทนบำรุงบ้านเมือง การป้องกันประเทศ และการติดต่อ
 กับต่างประเทศ ด้านราชสำนักเป็นเรื่องรายจ่ายเกี่ยวกับพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น
 ทรงผนวช โสกันต์ และการพระราชทานเพลิงศพ เป็นต้น

รายจ่ายพระราชทรัพย์ที่ใช้จ่ายทั้งทางด้านศาสนา ราชการแผ่นดินและ
 ราชสำนัก มีทั้งในรูปของการเกณฑ์แรงงานและเงินตรา และสิ่งของคั้งที่ได้กล่าว
 มาแล้ว ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้มีสิ่งทีพิเศษนอกเหนือไปจากสมัยกรุง
 ศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี นั่นคือ ในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้เริ่มมีการจ้างแรงงานชาวจีน
 เกิดขึ้น คุไคจากการชุกคลงเริ่มทันค้วยคลงลัดหลังเมืองนครเขื่อนขันธ์¹ และต่อมา

¹ ปิยนาด บุนนาค, "คลองในกรุงเทพฯ ...", อ่างแล้ว, หน้า 31.

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็ได้มีการจ้างแรงงานชาวจีนชุดคลองอีกเช่นกัน นั่นคือ คลองบางขุนเทียน, คลองสุนัขหอน, คลองพระโขนง, คลองแสนแสบ และคลองออกเหนือเมืองนครเขื่อนขันธ์¹ เป็นต้น เมื่อประเมินจากคลองใหญ่ ๆ ที่ขุดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 11 คลอง ปรากฏว่ามีแต่เฉพาะคลองในสมัยรัชกาลที่ 1 ที่ใช้การเกณฑ์แรงงานได้แก่คลองคูเมืองเดิมสมัยกรุงธนบุรี, คลองรอบกรุง, คลองหลอด (คลองวัดเทพธิดาราม), คลองหลอดวัดสุทัศน์ และคลองมหานาค ส่วนในสมัยรัชกาลที่ 2 และที่ 3 ได้เริ่มหันมาจ้างแรงงานชาวจีนดังที่ได้กล่าวมาแล้วและประกอบกับการลดการเกณฑ์แรงงานไพร่ลงเหลือ 3 เดือนต่อ 1 ปี ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้ไพร่สามารถไปทำมาหากินเพื่อครอบครัว การลดเวลาเกณฑ์ไพร่ลงนี้น่าจะมีผลกระทบต่องานก่อสร้างต่าง ๆ โดยเฉพาะกับการขุดคลอง² ในช่วงเวลานั้นเองไทยมีรายได้จากการค้าสำเภาเพิ่มมากขึ้น และประกอบกับการอพยพเข้ามาของคนจีน ซึ่งแรงงานชาวจีนเหล่านี้เป็นแรงงานอิสระไม่ผูกพันกับมูลนาย อีกทั้งเป็นแรงงานที่มีคุณภาพจึงทำให้ในสมัยรัชกาลที่ 2 เริ่มหันมาใช้วิธีการจ้างแรงงานชาวจีน นอกจากการขุดคลองแล้วในสมัยรัชกาลที่ 3 ยังได้ใช้แรงงานชาวจีนในการสร้างป้อม ดังจะเห็นได้จากป้อมไชยภู³ เป็นต้น

จากการศึกษารายจ่ายพระราชทรัพย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ ข้อจำกัดของการศึกษาเรื่องนี้อยู่ที่เอกสารเท่าที่ปรากฏในหอวังนั้นเป็นเอกสารที่กระจัดกระจาย ไม่มีตัวเลขบ่งบอกถึงจำนวนที่แน่นอนหรือมีการจัดทำงบประมาณไว้เหมือนดังเช่นในสมัยรัชกาลที่ 5 และที่ 6 ด้วยเหตุนี้เองจึงไม่สามารถที่จะนำเสนอรายจ่ายพระราชทรัพย์ในแต่ละด้านแต่ละปีได้อย่างแน่นอน จึงเป็นการนำเสนอรายจ่ายพระราชทรัพย์ที่เกิดขึ้นในสมัยนี้อย่างกว้าง ๆ ว่ารายจ่ายพระราชทรัพย์ในสมัยนั้นเป็นไปทางด้านใดบ้าง จากการค้นคว้าข้อมูลที่มีอยู่ในหอวังทั้งหมดพอจะบอกได้ว่ารายจ่ายพระราชทรัพย์ที่ออกมาทางด้านศาสนา ราชการแผ่นดิน และราชสำนักนั้นพระมหากษัตริย์หรือรัฐในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ให้ความสำคัญแก่ทางด้านศาสนาอย่างสม่ำเสมออยู่ตลอดเวลา แม้ว่าจะมีเหตุการณ์อันมากระทบต่อบ้านเมืองเช่นการศึกสงครามแต่รายจ่ายพระราชทรัพย์ทางด้านศาสนามีอยู่ถึงจะ

ลดลงบ้างก็ตาม สามารถจะพิจารณาได้จาก การเกณฑ์ส่วยจากหัวเมือง ส่วยเหล่านี้ นอกจากจะเป็นสินค้าออก ใช้ในราชการเบ็ดเสร็จแล้ว ส่วนหนึ่งจะถูกใช้จ่ายในการพระศาสนาไม่ว่าจะเป็น ไม้ น้ำรัก ทองคำมูย กระเบื้อง สีลา¹ เป็นต้น แต่มีข้อน่าสังเกตว่าจำนวนรายจ่ายพระราชทรัพย์ที่ใช้ในการศาสนามันต่าง ๆ มีอยู่ตลอดเวลาไม่ว่าจะมีสถานการณ์ใดเกิดขึ้นคงจะเห็นได้จากใน พ.ศ. 2370 ขณะเกิดกบฏเจ้าอนุเวียงจันทน์² ในปีเดียวกันนี้ได้ทรงบูรณะวัดถึง 19 วัด สิ้นค่าใช้จ่ายเฉพาะค่าซ่อมแซมวัดเป็นเงินถึง 1,300 ซึ่งหรือประมาณ 104,000 บาท³ หรืออย่างในขณะที่เกิดสงครามกับญวนในช่วง พ.ศ. 2379 - 2382 เป็นช่วงที่ไทยต้องเกณฑ์เสบียงอาหาร อาวุธ และกำลังไพร่พล แต่ปรากฏว่ารายจ่ายพระราชกุศลต่าง ๆ ก็เป็นเงินถึง 4,000 ซึ่งหรือประมาณ 320,000 บาท อยู่สม่ำเสมอ แต่เมื่อสงครามทวีความรุนแรงขึ้น รายจ่ายพระราชทรัพย์ในการพระราชกุศลก็ได้ลดลงเกือบครึ่งหนึ่ง คงจะเห็นได้จาก พ.ศ. 2385 รายจ่ายพระราชทรัพย์ได้ลดลงเหลือ 2,616 ซึ่ง⁴ หรือประมาณ 209,280 บาท แสดงว่าแม้รัฐจะได้ตระหนักถึงความสำคัญของสงคราม ก็มีได้จัดรายจ่ายทางศาสนาออกทั้งหมดเพื่อการสงคราม เพียงแต่ลดจำนวนรายจ่ายลงมาเท่านั้น

จากที่กล่าวมานี้ย่อมแสดงให้เห็นว่ารัฐได้ให้ความสำคัญแก่ศาสนาอยู่ตลอดเวลาทั้งในยามสงบและยามสงคราม ทำให้รายจ่ายพระราชทรัพย์ทางศาสนา มีความสำคัญ เป็นรายจ่ายประจำสำหรับสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยตลอดมา

¹ไปรคกรายละเอียดในบทที่ 2.

²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1, หน้า 58 - 75.

³หวนชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1190 (พ.ศ. 2380) เลขที่ 70 บัญชีรายจ่ายพระราชกุศลต่าง ๆ.

⁴หวนชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1204 (พ.ศ. 2385) เลขที่ 3 บัญชีเงินพระราชอุทิศประจำเดือน จ.ศ. 1204.